

Néprajzi gyűjtések jelentősége a hagyományos növény- és tájismeret kutatásában Orosházán és környékén*

SZABÓ István Lajos

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Georgikon Campus,
8360 Keszthely, Festetics út 7.; kalmos@t-online.hu

Elfogadva: 2023. március 13.

Kulcsszavak: agrobotanika, Békés vármegye, etnobotanika, etnoökológia, tanyavilág, Tiszántúl.

Összefoglalás: Az orosházi és hódmezővásárhelyi puszta és tanyavilág hagyományos paraszti életét megőrkítő néprajzi gyűjtések gyakran több-kevesebb mértékben kiterjedtek a népi növény- és tájismeretre – még akkor is, ha céljukat tekintve eredetileg nem arra irányultak. Feltételeztük, hogy e gyűjtések alkalmazott növénytani, természetföldrajzi szempontú feldolgozásra alkalmasak. Jóllehet, e felmérések gyakran csak botanikai szavakat, szócsoportokat (legkevésbé szakkifejezéseket) tartalmaznak ábrák, részletes leírások, jellemzések nélkül, de a növényismerethez fűződő népi műveltségéről így is sok minden kiolvasható belőlük. A jelen szakirodalmi feldolgozás utal az etnobotanika hazai történetére, az ökológia természet- és társadalomtudományi kötődésére, valamint azokra a tájegységi, vegetációs és népességtörténeti változásokra, amelyek az 1950–70-es évek népismereti kutatásainak vizsgált helyszínére hatottak. A tanulmányok ismeretanyagát növényfajok, fajták és változatok, növényállományok, növény-, táj- és talajhasználat, növényi eredetű termékek, eszközök, gazdasági munkavégzés, eljárások, helyek, elnevezések, szokások szerint csoportosítva, botanikai, ökológiai szempontok szerint elemeztük, és saját adatokkal egészítettük ki. Ez a felmérés 130 idézett publikáción és számos más hivatkozott munkán alapul. Az így létrejött kiterjedt, elektronikus mellékletként elérhető adatbázis 49 néprajzi és helytörténeti műből összegyűjtött 438 tételt tartalmaz botanikailag megfelelő felépítésben és tartalommal. Az idézett kutatók alapos néprajzi interjúinak és leíró kutatási módszereinek eredménye a viszonylag gazdag természetismereti tudásanyag, amit elektronikus adatbázisban csatoltunk. Számunkra jól érzékelhetők bennük a megismerés korlátai, de mégis hiánypótlók és értékesek a magyar népi növényismeret feltárása és megőrzése tekintetében. A feldolgozott tanulmányok növénytani adatai híven tükrözik a korszak mindennapos gyakorlatát és – esetenként évszázados múltból táplálkozó – élő hagyományát. A gazdasági és természeti környezeti adottságokra utalt, alkalmazkodó családi gazdálkodásnak tulajdonítható sajátosságok érvényesülése, majd lecsengése tapasztalható egészen a lakosságnak a XX. század végére bekövetkezett gyökeres gazdálkodási és életformaváltásáig.

Idézés: Szabó I. L. 2023: Néprajzi gyűjtések jelentősége a hagyományos növény- és tájismeret kutatásában Orosházán és környékén. *Bot. Közlem.* 110(2): 191–226. DOI: 10.17716/BotKozlem.2023.110.2.191

* A témában előadás hangzott el „Botanikai ismeretek orosházi néprajzi munkákban” címmel a Botanikai Szakosztály 1503. szakülésén, 2022. április 11-én.

Bevezetés

Népi növényismeret

Az írott hazai források java része a kezdetektől az első magyar fűvészkönyvig bezárólag gyógyászati vonatkozású. GRYNÆUS és PAPP (1978) kimutatta, hogy a magyar növényismereti adatokat őrző művek régi növénynevekre és növényfajok azonosítására vonatkozó megállapításai jelentős részben tévesek. Az ősnymtatványokban a gyenge képi ábrázolások, esetenként következtelen felhasználásuk, a glosszáírók hibái, a magyar népi növényismeret táji és helyi eltéréseiből adódó értelmezési különbségei, a gyakori szinonimák és homonimák sokszor téves következtetésekre vezettek. A magyar gyógynövény-névadás történetét VÖRÖS (2008) foglalta össze. MELIUS Herbárium (1578), CLUSIUS (1583) és Beythe pannóniai florisztikai és mikológiai munkássága (ISTVÁNFFI 1900) a magyar etnobotanikai gyűjtések első példái. FÖLDI (1793) után DIÓSZEGI és FAZEKAS (1807), CSEREY (1906, 1907), WAGNER (1902), JÁVORKA (1925) művei számos népi eredetű nevet emeltek be a hivatalos magyar növénynevek közé. RAPAICS (1932, 1940a, 1940b) a magyar kertek, virágok, gyümölcsök sokféleségének történeti kibontakozását követi nyomon.

A gazdasági növények hasznosítási irány szerinti és azon belüli változékonysága a XIX. század kezdetétől nőtt ugrásszerűen a behozatal és a szelekció következtében. Erre utalnak a gazdasági szakírók (pl. TESSEDIK 1784, PETHE 1805–1814, NAGYVÁTHY 1821, 1822), valamint Kitaibel (GOMBOCZ 1945, 1946; LÖKÖS 2001) feljegyzései. Ország- és vármegyeleírások foglalják össze az alapvető ismereteket. Ilyenek pl. Bél Mátyás 1742-es és Petik Ambrus 1784-es Békés vármegye leírása (DANKÓ 1961, KRUPA 1993), FÉNYES Elek 1847-es országleírása, illetve ORBÁN Balázs 1868–1873 között írt Székelyföld leírása. Ezeket követik a finomabb léptékű munkák: a magyarság – KÓSA és FILEP (1978) kifejezésével élve – táji-történeti tagolódását követő néprajzi monográfiák, melyek változó mértékben és mélységben foglalkoznak növényismerettel. Élelmiszer-, takarmány-, valamint egyéb haszonnövények, vadon termő fajok egyes tanulmányokban, mesterségek leírásában szép számmal szerepelnek (pl. Kós et al. 1972). Ezek a munkák a növények tudományos néven való azonosítására és taxonómiai értékelésére nem vállalkoztak, de új etnobotanikai kutatást indítottak el (pl. PINTÉR et al. 1975, SZABÓ és PÉNTEK 1976, KÓCZIÁN et al. 1979, KÓCZIÁN 2014, PÉNTEK és SZABÓ 1985).

A hagyományos paraszti élet és gazdálkodás népi növényismeretének gazdag tárházai a vizsgált területre vonatkozóan az orosházi Nagy Gyula (1911–1994) és a hódmezővásárhelyi Szent Tibor (sz. 1939) jelen tanulmányban feldolgozott művei (NAGY 1963, 1965a, 1965b, 1968, 1975a, 1975b, 1975c; SZENTI 1975, 1979, 1985a, 1985b, 2000, 2003, 2019). Nagy Gyula maga nemében egyedülálló teljesítménye az 1950–70-es években a hagyományos paraszti gazdálkodás és életmód, az em-

ber és természet sokszínű kapcsolatának rendszeralapú feltárása és megörökítése. Vizsgálatai elsősorban két történelmi időszakra – 1945-ig, illetve 1945–1960-ig – terjedtek ki. Műveit parasztlektorok ellenőrizték: azok, akikről ezek az írások szólnak. Azóta örvendetesen bővült az etnobotanika, etnomedicina kutatóinak tábora, és kialakult a magyar népi föld- és élőhelyismereti, etnoökológiai vonal (MOLNÁR 2011); de ez már csak korlátozottan, az áttekintett időszak szempontjából pedig nem képezi jelen tanulmányunk tárgyát.

Növényi sokféleség és társadalom

WOLKINGER (1997) megközelítésében az ökológia és az ökonómia ikerfogalom; az emberi gazdálkodás a mind kevésbé érintetlen természetre támaszkodik, és életünket egyoldalúan a gazdaság (ökonómia) uralja, amely igen ritkán van tekintettel az ökológiára. Howard W. Odum (1884–1954) szociológus szerint az ember és a természet kölcsönös kapcsolatának holisztikus elve: „ecology, the link between the natural and the social sciences”, vagyis az ökológia összekötő a természet- és társadalomtudomány között. Az ő két fia fogalmazta meg az ökoszisztéma és a biogeokémiai ciklusok alapelveit és alapfogalmait (ODUM és ODUM 1953, 2. fejezet). W. E. Shelford (1877–1968) az ökológiai tolerancia törvény megfogalmazója, az Amerikai Ökológiai Társaság első elnöke (1915), aki segítette a Nature Conservancy világszervezet megalapítását, és a természeti területek védelmének úttörője volt. Évtizedekkel később kibontakozott a védett területek néprajza (SIMONIČ 2006). E. O. Wilson (1929–2021) a biológiai sokféleség jelentőségére világított rá és védelmét indítványozta (WILSON 1992).

Juhász-Nagy elméleti és operatív megközelítése és Zsolnai alternatív ökonómia diszciplínája (JUHÁSZ-NAGY és ZSOLNAI 1992) nem hozott közeledést a szociológia és az antropológia hagyományain nyugvó etnográfia, illetve a mély, helyi környezetismereten alapuló hagyományos gazdálkodás megértése és modern alkalmazása terén. A népi kultúránk felbomlását okozó történelmi korszakváltás a XX. század közepére lényegileg már lezajlott. Jellemző erre az időszakra, hogy a XIX. században született adatközlők részesei voltak a mezőgazdaság gyökeres átalakulásának, de még használták az elődjeiktől örökölt XVIII. századi szemléletet, ismereteket, munkamódszereket úgy, ahogy tanulták és fejlesztették. Gyermekük életében még nagy szerepe volt az egyszerű tanyasi és városi emberek természet-megfigyeléseinek és az apró részletek ismeretén alapuló őszinte, hiteles viszonyulásának a munkához, a tájhoz, a földhöz, a növényekhez és a hagyományos épített környezethez. A XX. század és napjaink nagy változásai: a termelési eszközök, eljárások modernizálása, az urbanizáció, a gazdasági világválság, az államosítás–kollektívizálás, a tanyapusztulás és a globalizáció időszakában, ma már unokáik is kevesen és igen idős korban vannak. Így a XX. század második felében készült muzeológiai és

néprajzi gyűjtések a maihoz képest két-három nemzedékkel korábbi, hagyományos paraszti élet és gazdálkodás népi növényismeretének sajátos tárházai lettek, amiket egyre nehezebb megfejteni. SZABÓ (2006) a veszélyeztetett élőhelyek és kultúrák ismeretanyagának megmentését az etnobiódiverzitás-kutatásban és eredményeinek alkalmazásában látja, a mai agrobiódiverzitási gócekhoz köthetően.

Régi fajtákat, tájfajtákat, hasznos vadon termő fajokat a tápiószelei Országos Agrobotanikai Intézet munkatársai 1965-ben és 1968-ban gyűjtöttek Orosháza körzetében (1. ábra). Számos szaporítóanyag-gyűjtési hely megegyezik etnobotanikai kutatási helyszínekkel (HOLLY 1999, SZABÓ et al. 2000). Az orosházi és hódmezővásárhelyi tanyai, pusztai néprajzi gyűjtések legkevésbé növényekről szólnak ugyan, de a növények mégis az érdeklődés középpontjában állnak bennük. Az Orosháza története és néprajza című, kétkötetes, átfogó monográfiát, ami feldolgozásunk gerincét képezi (NAGY 1965a, 1965b), a helyi múzeum köré csoportosuló, jórészt orosházi származású, a tudományos élet különböző területein dolgozó szerzők írták. Nagy Gyula és társai a természet és vad növények meghatároz(tat)ásával nem foglalkoztak, ugyanakkor a használatukhoz kapcsolódó műveltségről sok kiolvasható a munkáikból. Az agrobotanika és a néprajz ilyen szempontból náluk érdemileg nem találkozott.

Történelmi tájváltozás

Orosháza flórája tekintetében alapműnek számítanak BORBÁS (1881) Békés vármegye flórája, SOÓ és MÁTHÉ (1938) tiszántúli flóraműve, majd Kiss István munkái (KISS 1960, 1964, 1965). Az orosházi táj flórakutatásának történetét VIRÓK (2006) dolgozta fel. A rendszertani besorolások, a növény- és társulásnevek, és maguk a társulások fajgyűjtései is évtizedek alatt megváltoztak. Hazánk országos szántóföldi gyomfelvételezése, flóra- és vegetáció-, valamint élőhelytérképezése fajok és állományok gyérüléséről, eltűnéséről, új fajok megjelenéséről tanúskodik. A Békési- és a Csanádi-hát különleges természetét, reliktumörző képességét tárták fel Molnár Zsolt és munkatársai (MOLNÁR 1997, 2007; MOLNÁR és BIRÓ 1996, MOLNÁR et al. 2011), Jakab Gusztáv (CSATHÓ és JAKAB 2008), Virók Viktor (VIRÓK 2006, MOLNÁR et al. 2011), Csathó András János, Csathó András István (CSATHÓ és JAKAB 2008, CSATHÓ 2009) hivatkozott és egyéb tanulmányai, valamint különösen néhai id. Farkas István, ifj. Farkas István, Kotymán László (MOLNÁR et al. 2011), Lengyel György természetörök, továbbá mindazok munkái (lásd KAPOCSI et al. 1998), akik látják és nagyra becsülik a tájértékek mögött működő paraszti munkát.

A történelem eleve szűkre szabta Orosháza határát (SKOLKA 1815), és a jelek szerint alig őrzött meg valamit az elpusztult kultúrtájából, ami Magyarország kistájainak rendszerében a Körös–Maros közén a Csanádi-hát, a Békési-hát és a

1. ábra. A tápiószelei agrobotanikai kutatócsoport Orosházán 1968-ban. Szabó László, Boros Ádám, Papp Erzsébet (fotó: Bányai László).

Fig. 1. The research group of Tápiószele National Agrobotanical Institute visiting Orosháza in 1968. László Szabó, Ádám Boros, Erzsébet Papp (photo: László Bányai).

Békési-sík területére esik (CSATHÓ és JAKAB 2008). A kistáj kunhalmainak általános jellemzése BEDE (2011) munkája. A kontinentális pusztá ősi, emberi kultúrától független, természetes fejlődése már a kései bronzkorban és a népvándorlás idején megtört, majd a törökidő és a XIX. századi ármentesítések, lecsapolások után tovább korlátozódott. A település és a környezetéhez tartozó természeti táj fejlődéstörténetének újabb szakasza az új pusztásodás, a pusztai vegetáció és flóra elszegényedése („kétfázis elmélet” BOROS 1929, 1958 szerint). A tatárok és a törökök által pusztává tett vidéket a folyami árterületek védelmébe húzódo, és a Dunántúlról újonnan érkező lakosság népesítette be. 1744-re, amikor az új letelepülők Orosházaként, annak pusztájaként Harruckern Ferenctől megkapták a mai határok közötti területet, 21 ismert Árpád-kori, középkori faluból csak hat település maradt meg (HÉVVÍZI 1995). MÁDY 1965 szerint a Dunántúlról akkor ide települők idején Orosháza praediumban néhány vásárhelyi ember pásztorépítményben tanyázott. (Helyi szóhasználatban Vásárhely azonos Hódmezővásárhellyel történelmi időszaktól függetlenül.)

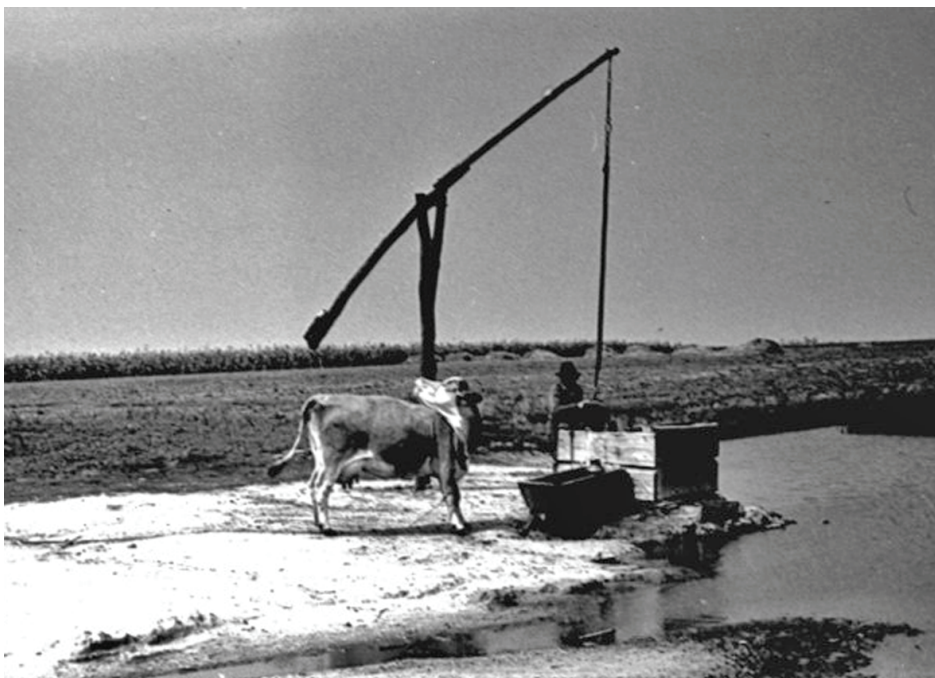
Az új letelepedők mintaszerűen vették használatba a nyugati „magas felszín” (IRÁNYI 1958), vagyis a Békési-hát pusztaságát, itt, az ősi kereskedelmi utak sugarai, a környező településeket összekötő ívek és érintőleges hajtóutak csaknem tökéletes pókhálójának közepén. A település szoros határai között idővel szükségessé vált a legelők, az ugarok és a hozzájuk tartozó földek kiosztása jobbágytelekként, valamint a tanyai, illetve szállási földek jelentős részének feltörése a népességyarapodás miatt; ez a folyamat a XIX. század közepe táján gyorsult fel. Elveszett az egykori falvak, a történelmi viharok hatásait őrző legelő-kultúrtáj jelleg, de hetipiac- és vásárterekkel, üzletsorokkal, állat- és terménykiállításokkal, országos kirakodóvásárral mégis messzi földön híres vásáros hely maradt Orosháza a XX. század második feléig (Soós 2006).

Az Alföld általános feltörése kezdetén, a XVII. században, ahogy STERBETZ (1975) fogalmazott, a szép, címeres szarvú magyar ökrök nyomában hasított az ekevas, a szilajmarha maga alól szántotta ki a talajt, mindörökre elvesztve vele sajátos életterét, és a kukorica, a répa, a világhírű Tisza-vidéki búza igavonó rabja lett. Az orosházi és a vásárhelyi pusztá virágos legelője a XIX. században alakult át tanyavilággá kiváló termőföldje miatt (2. ábra). A közbirtokossági legelőt, a ’járás’ 1853–54-ben osztották ki. Az orosháziak száma a pusztá keleti felén lett nagyobb, a vásárhelyieké pedig a nyugati felén. Az 1950–60-as években – különösen a szikes részeken – még elevenen éltek a hagyományos gazdálkodás olyan emlékei, amelyek a környéken már eltűntek, de a korszerű agrotechnika mellett kényszerűségből használták azokat a különleges természetési viszonyok miatt (NAGY 1963).

A Békési- és a Csanádi-háton laposok, erek, völgyek, partok, halmok szelíd felszínrajza jellemző. Két részvízgyűjtő- és felszín alatti vízáramlási rendszer működik. A pusztában nagy becsülete volt egy-egy igen jó vízlelőhelynek, ahogy

2. ábra. A Fekete-halom környéki tanyavilág a Vásárhelyi-pusztán. (fotómontázs: Szabó István 1972)
Fig. 2. The homestead landscape around Fekete-kurgan in the Vásárhelyi-pusztta. (photomontage: István Szabó, 1972)

3. ábra. Fehér-tó parti feltörő vizű („fakadóvizes”) gémeskút néhai Farkas István természetőr tanyáján (Kardoskút). (fotó: Szabó István 1971)
Fig. 3. Boom well with bursting water („splash water”) on the homestead of the late István Farkas nature guard next to the shore of Lake Fehér (Kardoskút). (photo: István Szabó, 1971)

azt a régi 'kút, kutas' helynevek is megörökítették (3. ábra). Az első hidrográfiai adatok Kitaibeltől származnak (SCHUSTER 1829).

A vadvizek elvezetése az Alföld-Fiumei Vasút orosházi állomásának 1870-es megnyitását követően kezdődött (SKOLKA 1815 idézi SOÓS 1988, MÁDY 1965). Soós (2006) szerint öt-hat évenként rendszeresen feljön a talajvíz. A város legmagasabban fekvő belterületei a Gyopárhalma–Középlak–Szöllők vonalában vannak, a legmélyebbek Nagyatádi-telep–Kisszík felé. Az 1939-es kemény tél után a talajvíz és a hóolvadás víztömegét északon az újraéledő Hajdúvölgy gyűjtötte össze (STERBETZ 1965). Az Alföld lomha ösfolyójának időszakosan visszatért nádas, kákás, tocsogós vízvilágában megjelent a fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba*) is (STERBETZ 1975). Délen a Száraz-ér hajdani mellékága a legnagyobb pusztai víz volt (BODNÁR 1983).

A tér- és időbeli környezet, a körülmények szempontjából különösen hasznos a viszonylag kevés, vonatkozó természetföldrajzi tanulmány, amik hozzájárulnak Orosháza alapítóit 1744 után feltételezhetően fogadó természeti kép megértéséhez. NAGY (1965a) monográfiájában Kalicz, Dienes, Kovalovszky, Mády és Gazdag dolgozata igen fontos ebben a tekintetben, amihez később HÉVVÍZI (1995) ad hozzá új felfedezést. Az Orosháza néprajza (NAGY 1965b) kötetben a település határának története, a tanyai település, földművelés, állattartás, kismesterségek, táplálkozás, népi gyógyítás fejezetek tartalmazznak sok hasznos, megfontuló növénytan feljegyzést.

OLÁH (1965) orosházi tanulmányában a szomszédos Csorvásról és még több Békés vármegyei településről népi orvoslásra vonatkozó adatot is közölt. 237 orvoslásban használt növényt jegyzett fel 265 népi névvel Békés és Szatmár megyében (OLÁH 1986a, 1986b). Forrásértékű GRYNÆUS (1965) tanulmánya, amelyben 470 népi orvoslási adatot és 58 gyógynövényfajt közölt Orosházáról, és annak tekintélyes részét SÓS (1965) megerősítette. Nem meglepő az orosházi méhészkedés (HAJDÚ 1972) szakszókincsének gazdagsága mellett a kismesterségeké és a kereskedelemé sem (JUHÁSZ 1965, SOÓS 2006).

A közigazgatási, gazdasági háttér megértéséhez hozzásegítenek a tanyavilág kialakulásával és pusztulásával foglalkozó tanulmányok (SZABÓ 1985, TÓTH 1985, SZENTI 1985a, 2003; HERCZEG 1995), az olvasókönyvek Békés vármegye történetéhez (KRISTÓ 1967, IMPLÓM 1971), és Békés vármegye településeinek története (MADAY 1960). Nagy Gyula orosházi monográfiája (NAGY 1965a, 1965b) és Vásárhelyi-pusztá trilógiája (NAGY 1963, 1968, 1975a, 1975b, 1975c) a természetismerten alapuló tudásanyag-gyűjtemény: a hagyományosból átalakuló paraszti gazdálkodás megörökítése az államosítás és a kollektivizálás korában. Miként voltak kölcsönhatásban a vidék természeti adottságaival az önellátó háztartás, a piacra termelés és a piacról vásárlás szempontjai. Más tanulmányokban is szép számmal szerepelnek haszonnövények, sőt vad fajok, de tudományos meghatározásuk, taxonómiai azonosításuk és értékelésük ott sem, vagy csak elenyésző számú esetben történt meg.

Célkitűzés és indoklás

Feladatként az orosházi, valamint a környező tanyai és pusztai hagyományos népi növény-, táj- és környezetismeret vizsgálatát tűztük ki elsősorban néprajzi monográfiák és cikkek alapján. Gyakorlatban ez olyan alkalmazott növénytani, természetföldrajzi szempontú anyagfeldolgozás, amelyhez csupán a szöveges etnográfiai leírásokban fellelhető botanikai szavak, szócsoportok állnak rendelkezésre részletes jellemzés és ábra nélkül. Az ilyen természetű munka nehézségeit már GRYNÆUS és PAPP (1978) felsorolta. Többnyire Orosháza várossá nyilvánítása (1946) előtti és annak idején ható (s talán a mai napig rejtező) ismeretanyag írott hordozóit és gyéren létező korábbi forrásaikat kíséreljük meg feldolgozni. Feltételezzük, hogy a Dunántúlról származó magyarok „honfoglalása” 1744-ben az alföldi pusztaságon nem csak kényszerű menekülés volt, hanem hozott természeti és gazdálkodási tudáson alapuló, kockázatos vállalkozás is. Az első letelepedők és az őket követők a tapasztaltak alapján hamarosan az itteni természeti viszonyokhoz alkalmazkodó sajátos életformát, mezőgazdasági műveltséget fejlesztettek ki és gyakoroltak családi, közösségi megélhetésük és gyarapodásuk érdekében.

A táj lakóinak közlésein, részletes, személyes ismeretén, valamint írásos okmányokon, légi felvételeken, térképeken alapuló etno-geobotanika és a történeti tájökológiai kutatás mintegy két évszázadra képes visszatekinteni (RAB 1993, MOLNÁR és BIRÓ 1996, MOLNÁR 2007, MOLNÁR et al. 2011). Az írásos és térképi források hozzáférhetősége a XVIII. század közepéig enged visszanyúlni. A népi növényismeretre vonatkozó széles körű adatgyűjtés legfeljebb négy-öt nemzedékre visszatekintő hatékonyságú. A XVII–XVIII. század már kiesik a régészeti növénytan szakterületéből (GYULAI 2001).

Időtényező tekintetében sajátos ez a változatos történelmi időszak a XX. század második felében. Egyrészt a szerkezeti, társadalmi, kulturális tekintetben az ezredfordulóra végbement „parasztalanítás” (KOVÁCH 2012), gyökeres gazdálkodási és életforma-váltás miatt a korábbi faj- és fajtagazdagságot egyre kevesebben ismerték. Másrészt a gazdasági és környezetismereti növénytani (agrobotanikai, agroökológiai) szempontból jelentős növények faji tudományos meghatározását kevés tanulmány rögzítette. A modern agrotechnológiákhoz előállított, erős marketinggel támogatott hibrid-végtermékek, modern szaporítóanyagok visszaszorították a hagyományos genetikai anyagokat (lásd BIROL et al. 2005). A „feleslegessé vált” régi magvakat a gazdák és utódaik kisöpörték, vagy ritka szerencsés esetben azok génbanki megőrzésre, vagy múzeumi és egyéb gyűjteményi letétbe kerülhettek.

A jelen kutatás eredményességét némileg megerősíti a szerző személyes ismerete és tapasztalata szülőföldjéről, adatközlőkről és gyűjtőkről, mivel, amint ŁUCZAJ és KUJAWSKA (2012) kifejti, nem elhanyagolható jelentőségük a botanikusok gyermekkori emlékei későbbi szakmai munkásságuk során.

Anyag és módszer

Módszerelméleti szempontból az a legjellemzőbb, hogy „passzív üzemmódban” kell dolgozni, ugyanis nincs lehetőség kérdezni az egykori adatközlőktől és gyűjtőktől, csak kutatási jegyzőkönyvek, levéltári iratok, botanikai, természetföldrajzi, történelmi, néprajzi irodalmi források további elemzésével, esetleg néhány még élő szemtanú és örökös kikérdezésével kapható magyarázat. Önállóan vagy szerkesztett kötetekben megjelent, elsősorban orosházi, vásárhelyi, tanyai és pusztai tanulmányokat elemeztünk növényfajok, fajták és változatok, növényállományok, növények használata, növényi eredetű termékek, gazdasági munkavégzés, eljárások, helyek, elnevezések, szokások szempontjából.

A bevezetőben részletezett történelmi sajátosságokra tekintettel munkánkat igyekeztünk történeti növényismereti és művelődéstörténeti szempontból gazdagítani. Orosháza helytörténeti sajátossága egy jórészt nyugat-dunántúli eredetű, „alapító” népcsoport letelepedése 1744-ben, aminek hatása névtani, népi növény- és szokásismereti területen ma is megállapítható. Táguló tájegységi, illetve Kárpát-medencei szintű összehasonlító értékelés lehetősége a fentiekre való tekintettel korlátozott.

A rendszeres terepi bejárások megegyeznek a forrásmunkákból származó adatok gyűjtési helyeivel, és 1966 és 1973 között gyalogosan vagy kerékpáron történtek: hangsúlyosan az Orosháza–Pusztá-Csorvás; egykori Monori tanyák vasúti megálló–pusztaföldvári határ; Cinkus–Tatársánc–Kardoskút–Komlói út; Makai út–Alsó-tanyák–Fecskéspart–Aranyad-ér; Fecskéspart–kardoskúti Pusztaközpont–Fehértó–Csomorkány pusztaközpont; Kis- és Nagy-Sóstó–Csongrád és Békés megyehatár–Tehénjárás–Bogárzó; egykori Póshalom vasúti megálló–Lebuki-lapos–Gyopáros–’Szentornya’ (Szentornya); Csongrád és Békés megyehatár–Feketehalmi tanyavilág–Kakasszék–Kardoskút körzetekben. Azóta évenként 1–3 esetben van lehetőség újabb terepi bejárásra.

Az orosházi határ délkeleti részén túlnyomórészt mezősségi (csernozjom) talajok jellemzőek, amelyeket a Földvári úttól az Aradi út felé, majd a Makai útig mindjobban felváltak a szolonyec szikések. Nagyjából a Hódmezővásárhely–Békéscsaba közlekedési tengelytől északra alluviális homokon létrejött termőföldek fordulnak elő (Póshalom, Gyopárhalm, Szöllők, Hajdúvölgnél a Vaskapu). A Csorvás felé eső részek mezősségi talajai löszpusztagyep vegetációjának egykori kiterjedésére utalnak a volgamenti hérics volt lelőhelyei, a tatársánci ősgyep Kiss (1964, 1965, 1968, 1975) szerint. Figyelemmel kísértük a kubikgödrök (Tóth malom- és ’Kis István-gödör’, ’Cigángödör’), homokbányatavak (Kristálytó az Orosházi-tanyák vasúti megállónál), valamint a fentebb említetteken túl egyéb vízállások (Kisszík) és vízfolyások, útszélek helyzetét. Mindez az ismeret-

anyag alkalmas a hagyományos népi növény-, táj- és környezetismereti szókinccsel való összehasonlító vizsgálatra és annak kiegészítésére.

Az adattárban címszavak szerint ismertetjük eddigi elemzési eredményeinket és saját megfigyeléseinket. Az adattárat elektronikus mellékletként közöljük, benne a feldolgozott néprajzi és helytörténeti munkákból 438 kigyűjtött és botanikai szempontból értelmezett címszó szerepel. Az adattárhoz tudományos (latin) növényneveken alapuló szókereső csatlakozik.

Nem, vagy csak a legszükségesebb esetben közlünk a természetes flóra fajaira vonatkozó adatokat az áttekintett időszakra nézve, vagyis Kiss Istvántól (valamennyi idézett mű, elsősorban KISS 1965, 1975) a flóra- és élőhely-térképezésig (KAPOCSI et al. 1998, TÓTH 2003, JAKAB 2005, CSATHÓ 2009). A kistájban, a Békési-háton az elterjedtebb özönnövényeket és azok időszerű gyakorisági viszonyait röviden CSATHÓ és JAKAB (2008) jellemzik.

A növényfajok jelenleg érvényes tudományos neveit az „Új magyar fűvész-könyv” (KIRÁLY 2009) szerint adjuk meg. A mű alapvetően a természetes flóra fajaira irányul, ennek következtében nem minden kultúrnövényt tartalmaz, illetve a kultúrnövények hasznosítás szerinti változékonyságát kifejező faj alatti rendszertani kategóriákat (alfaj, változat, fajta) ritka esetben tartalmazza. Ilyen célra vagy a magyar növényvilág kézikönyvének (JÁVORKA és SOÓ 1951) gazdasági-botanikai rendszerezését, vagy LÁNG (1966) növénytermesztési enciklopédia kötetit használtuk, ami a feldolgozott néprajzi gyűjtések idejének fajtaválasztékához alkalmasnak bizonyult, annak ellenére, hogy a kultúrnövény-rendszerezők taxonómiai állásfoglalása változó. Botanikai azonosításhoz használt nevezéktani és taxonómiai források: JÁVORKA 1925, JÁVORKA és SOÓ 1951, LÁNG 1966, CSAPODY és PRISZTER 1966, RÁ CZ et al. 1992, PRISZTER 1998, BORHIDI 2003.

A gyűjtők annak idején a hagyományos írógépeken nem használtak „í”, „ő”, „ú”, „ű” betűket, továbbá hallás után vagy magnófelvételtől jegyzeteltek, és a kétséges esetekre nézve a hosszú magánhangzók kézi jelölése sajnos nem történt meg minden kéziratban, írógéppel előkészített nyomdai és sokszorosított kiadványban. A hasonlóan kétséges ë-ző, í-ző, illetve ö-ző szavakat a helyi nyelvjárásban való jártasságunk alapján írtuk át szükség esetén. Rendszeresen a forrásmunkákban használt írásmódot alkalmaztuk, ha kellett, magyarázattal vagy összehasonlítással ellátva (pl. 'táragy', 'tályog' előtagú szóösszetételek, 'szőlő–szöllő' szópár-típusok).

A véleményünk szerint helyileg tájszavaknak minősülő növényneveket, élőhelyneveket, földrajzi neveket stb. a szövegben egységesen félidézőjellel (') jelöltük.

Betűkódok jelölik a növényekhez kapcsolódó tételeknek a mindennapi élet helyi adottságait, sajátosságait, hagyományait figyelembe vevő osztályozási, nomenklatúrai, taxonómiai, élőhelyi szempontú besorolását, s ezek az adattárban a címszavak kezdő sorai végén található. Magyarázatuk az adattárban szerepel.

Eredmények

Az adattárban a tételek 49, a vizsgált korra és előzményeire közvetlenül vonatkozó néprajzi és helytörténeti munkából származnak (jelölésük az irodalomjegyzékben: #). Ezen túlmenően valamennyi forrásmunka számos értelmező, tájékoztató hivatkozást tartalmaz. A 438, növénytani szempont szerint értékelhető tétel többsége fajhoz, élőhelyhez, társuláshoz, alapanyaghoz, terményhez, esz-közhez, szokáshoz, munkához eljáráshoz, léthez–élethez tartozik. Közülük 298 tudományos növénynév szerepel a szókeresőben, melyek közül 23 két, esetleg három különböző címszóhoz is kötődik taxonómiai, hasznosítási szempontból.

A feldolgozott néprajzi művekben az orosházi és hódmezővásárhelyi pusztá és tanyavilág hagyományos paraszti növényismeretére vonatkozóan 89 helyben természet, 37 csak kereskedelmi vagy egyéb úton saját célra beszerzett (köztük több egzotikus) növényfajt, növényi részt, anyagot, terméket, vonatkozó ismeretet sikerült rendszertani szempontból azonosítani. A vadon élő, egészében vagy valamely részében hasznosításra szedett fajok száma 43. Vármegyeszerte legalább 300 féle gyógyfű ismeretes Békés vármegyében. Ezzel szemben itt mintegy 80-ra tehető azoknak a fajoknak vagy valamely növényi résznek, anyagnak a száma, amiket gyógyításra használnak, illetve használatukhoz gyógyító szokás, hiedelem kapcsolódik.

Rendszertani (fito- és cönotaxonómiai), nómenklaturai szempontból alapos azonosításra, meghatározásra törekedtünk, ami a szűkszavú feljegyzések, hiányos leírások miatt, illetve megvizsgálható mag, termés, növényi anyag, maradvány híján sok esetben csak megközelítő, ritkábban lehetetlen volt, különösen faj alatti szinten. A szántóföldi és kerti művelés esetében tanulmányonként változó bőségű a fajtákra, változatokra, értékmérő tulajdonságokra vonatkozó ismeret, de a kultúrnövény faj alatti szintű azonosítására gyakran nem elegendő. A határozásban a konkrétan vizsgálható növényi anyag hiánya, illetve a leírás elégtelensége okozta bizonytalansági tényező növekszik, az azonosítás eredményessége csökken a következő sorrendben: faji, nemzetségi növénynév (tn) > faj alatti taxon spontán fajoknál (ts) > természet fajok – kultúrváltozat, fajta (tv). Esetenként a kor és a hely szokásaira, termesztési körülményekre nézve, közvetett (használati, piaci) adatok alapján óvatos taxonómiai feltételezés engedhető meg. Végeredményben nem azonosítható 19, illetve kérdéses 15 taxon, ami az ismeretek időbeni szegényedését tanúsítja.

Ismertnek bizonyul 29 gyom-, mérgező növény, kártevő, kórokozó. Ritkúsága, védettsége, valamely szembeötlő tulajdonsága miatt figyelemre méltó 5 faj. Termőhelyi jelző, állományalkotó jelentősége 11 fajnak kiemelkedő. A táji, földrajzi környezetre vonatkozó feljegyzések (élőhely, társulás, állomány, földrajzi hely; bt) csoportosítása hozzávetőleges, és mivel a feldolgozott művekben pontos helymegjelölés, elegendő jellemzés nem volt, elsősorban magasabb rangú cönotaxonok szintjén biztonságos.

A termőfölddel – különös jelentősége miatt – „föld” címszó alatt kiemelten és több esetben foglalkozunk. A ’dudva’ (vagyis az állati trágya) a paraszti gazdaság termelési körfolyamatának fontos, közbülső terméke.

A helyi népi élelmezés (MORVAY 1965), takarmányozás (GULYÁS et al. 1965, NAGY 1968), gyógyítás (GRYNAEUS 1965, SÓS 1965), kereskedelem (SOÓS 2006), méhészet (HAJDÚ 1972) és a kismesterségek (JUHÁSZ 1965) ismeretanyaga a használatos alapanyagok miatt jelentős növényismerettel függ össze.

A szántóföldi termesztett és gyom fajok (szántóföldi, S) száma 99, amihez házikertekre, közterületekre, természetközeli állományra, bolygatott helyekre is jellemző tételek társulnak. Szántóföldi és kerti művelés esetében tanulmányonként változó bőségű a fajtákra, változatokra, értékmérő tulajdonságokra vonatkozó ismeret; fajtára, kultúrváltozatra 26 név vonatkozik. A címszóként megjelenő fajoknak legtöbb esetben nincsenek megnevezve faj alatti taxonjai, mert vagy csak törzsalakban élő vad fajok, vagy olyan kisebb gazdasági jelentőségű kultúrnövények, amelyeknél a fajtaismeret nem volt igény, a választék fontossága nem merült fel (pl. őszi és tavaszi árpa). Egyesek meg tudták különböztetni a közeli rokon kultúr- és vadon termő fajt, mások csak a gyomosítás káros következményét tapasztalták. Például a szempergésre hajlamos abrakzab (*Avena sativa*) és a korábban érő hélazab (*Avena fatua*) esetében: „a zab ritka volt és félig összekeveredett a vad zabbal”, „a zabnak ’eeröpüt’ a szeme” (NAGY 1963).

A faj alatti taxonokat (változat, fajta, tájfajta) hivatalos magyar névvel, hivatalos fajtanévből eredeztethető népi névvel, helyi névvel, vagy ráutaló elnevezéssel illették az adatközlők. Kukorica esetében 12, tők esetében ötfélét ismertek; búzánál, szilvánál és szőlőnél 5, meggyénél, babnál, krumplinnál és paprikánál 3, dinnyénél és körténél 2 fajtára vagy faj alatti taxonra utalás olvasható. Címszóként 6 faj alatti taxon – kultúrváltozat, fajta (tv) – fordul elő, közülük 4 alapanyag (be, ba). Spontán fajoknál alfaj, változat, forma név (ts) megkülönböztetés nem fordul elő.

A házi és tanyai kert, gyümölcsös, szőlő növényeire – rövidítve: kerti (H) – kapott adatokból 84-et értékelünk. Vannak olyan adatok is, amelyek emellett közterületen, szántóföldön, természetközeli élőhelyen, bolygatott területen is előfordulnak, vagy gyógy- és élvezeti növényekre vonatkoznak. Gyümölcsös címszó alatt 15 faj gyűlt össze. Gyümölcsös művelésre vonatkozó adat viszonylag kevés van. Kimagasló a dió helyi formagazdagsága: 37 féle termésről esik említés.

A Száraz-érhez közeli, Kaszaperhez tartozó ’Pusztaszöllős’ (Pusztaszőlős) településrész neve a XIV–XV. századi, később elpusztult Zeuleus, Zewlews település emlékét őrzi, ahogy vannak más, török időkben elnéptelenedett, ma „puszta-” (praedium) előtagú határ-, vagy településrészek is (Pusztá-Csorvás, Pusztá-Szentetornya).

A XVIII. században „elsőséget érdemel az orosházi bor, mely a pusztaság közepén homokos hátság földön terem” (DANKÓ 1961). A becsűjegyzőkönyvek

tartózkodó bevallásainak ellenére is jól érzékelhető, hogy a szőlő az orosházi termelési övezet fontos része lett a XIX. századra (Mády 1965). 1832-ben íródott a „Szőlős Kertek Articulussai”, és 1876-ban a szőlőskertek rendszabályai. Hegybíró-választás volt 1873-ban. A 'Szőlőkben' a filoxeravész után, 1897-ben hagyták jóvá a beépítést. A filoxeravész előtt a 'fekete kadarka' volt a leggyakoribb a szőlőfajták közül, ritkább volt a 'fehér magyar', a 'fekete kecskecsőcsű', a 'tökszőlő' (nagyburgundi) és a 'bajor szőlő' (NAGY 1965c). Parti szőlő (*Vitis vulpina*) napjainkban az Árpád-kori település nyomait őrző Vaskapunál, a Hajdú-ér homokos, bolygatott partoldalában található barázdás csenkeszes, pusztai cserjés, erősen bolygatott gyeptörredékben (melynek jellemző fajai: barázdás csenkesz – *Festuca rupicola*, törpe mandula – *Amygdalus nana* és borzas ibolya – *Viola hirta*), mai (recens) épület- és kertmaradványok közelében.

A hagyományos városi és tanyai kertek zöldség-, fűszer- és dísznövényekben gazdagok voltak, és rendszeresen friss virágot biztosítottak a temetőben nyugvó hozzátartozók sírjaira is (4. ábra). A kedvelt kerti virágok közül a pünkösdi fe-

4. ábra. Családi ház virágskertje. Orosháza, Töhötöm u. 36/a. (fotó: Szabó István 1971)
 Fajok (Species): *Tulipa gesneriana*, *Dianthus gratianopolitanus*, *Paeonia officinalis*, *Paeonia officinalis* f. *albiflora*, *Narcissus pseudonarcissus* f. *pleniflora*, *N. poëticus*, a háttérben (in the background): *Syringa vulgaris*, *Gladiolus* × *gandavensis*, *Asparagus plumosus*, *Aquilegia vulgaris*.

Fig. 4. Flower garden of a family house. Töhötöm u. 36/a, Orosháza. (photo: István Szabó 1971)

hér és rózsaszínű virágú *Paeonia albiflora* 'tubarózsa', a kissé korábban nyíló, bíborvörös *P. officinalis* pedig 'bazsa'- vagy 'basarózsa' néven volt ismert. Nevüket a köztudatban jelenleg a szláv Bazsa = Bože, Боже (Isten) szóval, illetve a növény gumószerű koloncos gyökérzetével („tuberosa”) hozzák összefüggésbe; pedig korábban, DIÓSZEGI és FAZEKAS fűvészkönyvében (1807) szereplő tubarózsa a *Polianthes tuberosa* magyar neve, a *Paeonia officinalis* pedig a bazsál rózsza, bazsa rózsza. Orosházán a 'bazsarózsa' ('basarózsa') – 'tubarózsa' helyi szópár: pasa, basa (török, férfi – bíborvörös virág), tuba (török, női – fehér vagy rózsaszínű virág).

A természetközeli élőhelyeken ismert növényekre (R) vonatkozóan 58 adatot értékelünk, amelyek között bolygatott élőhelyeken, szántóföldön, valamint egyúttal közterületen, kertekben is megjelenő, illetve gyógy- és élvezeti növények is vannak.

Több élőhely, társulás, állomány (bt) neve olyan, amelyek pontos helyszíni és cönotaxonomiai azonosítása nem lehetséges; de van közöttük kilenc olyan hagyományos földrajzi név, amihez megállapítható hely tartozik, ilyen például a 'Bogarzó' és a 'Tehénjárás' legelő. A 'Peszercés' határrész névadója bizonyíthatóan a vízi és a magas peszérce (*Lycopus europaeus*, *L. exaltatus*). Feltételezik, hogy Kakasszék a sőtűrő, szikes mocsárban, nádasban élő kötő kákáról (*Schoenoplectus tabernaemontani*) kapta nevét. A tavi káka (*S. lacustris*) a nem szikesedő vizek és homokbányatavak növénye (például Orosházi-tanyák vasúti megállóhely mellett). Élőhely és egyúttal természetes szükségtagarmány az erősen szikes, viszonylag sekély vizű, szikfokoknál magasabban, szikes pusztagyepben vagy szikes réten bemélyedő, vegetációs időszak végére többnyire kiszáradó vizű területeken előforduló 'réti avarfű' (sás fajok – *Carex* spp., gyékény – *Typha angustifolia* és *T. latifolia*, réti és sziki szittyó – *Juncus compressus*, *J. gerardii*, egy-pelyvás csetkáka – *Eleocharis uniglumis* alkotta állomány), 'aprónád' (*Agrostio-Caricetum distantis* – sziki sásrét), a mézpázsitos szikfok (*Puccinellietum limosae*) társulás. A pusztai legelő fogytával magasabb helyek mélyedéseiben van legelni való nád, sás, túrni való gyékény- és zsiókgagyökér, vagyis 'böngyölő'. A legelő fajtái: 'őszi legelő', 'első fű', 'fiatalfű', 'szárazgaz', 'kopár', 'savanyú fű', 'keserű fű'. A 'lágý legelő' jó földön, a 'kemény legelő' szikesen található. Jó minőségű legelő a Tóhát és a Csáky-járás.

Az alapos ismereteket és kellő gyakorlatot igénylő fenntartó munkák közé tartozik a szérű kialakítása és gondozása egész éven át, a tarlóhasználat (méhlegelő, másodvetés), a gondos termesztés 'telekföldön', valamint vízállásos réten a kaszálás, szénakészítés és betakarítás folyamata.

A 'szérű' gabonabetakarítási munkavégzéshez: nyomtatáshoz, csépléshez előkészített terület. Jelentőségéhez méltón igen gondosan alakították ki: talaját tömörítették és elsimították, vagy a fűvet lekaszálták rajta (5. ábra). A tarló a

5. ábra. Cséplés és kazalozás szérűn 1926-ban (a szerző családi képgyűjteményéből).
Fig. 5. Threshing and stacking on „szérű” in 1926 (from the author’s family archive).

szántóföldek hagyományos vetésforgója gabona szakaszának nyári aszpektusa, ami egyben méhlegelő volt (*Stachyo annuae-Setarietum pumilae* – tarló tisztessű társulás). Ezt később, a „kolhoz” (téesz) időkben, a belterjes földművelés (tarlóhántás, kemizálás) megszüntette. A „kitelelő” (orvosi, hasznos) tisztessű (*Stachys recta*) a környéken viszonylag ritkán előforduló mézlelő növény. Az urbáriális elkülönözés, a lakosság szám gyors növekedése nemcsak a puszták megszállását, a tanyavilág kialakulását hozta magával, hanem a telekföldeken való igényesebb gazdálkodást is megkövetelte. A lakosságnak a rendelkezésre álló szabad telekföldet okszerű (célirányos, tapasztalat szerint helyesnek ismert, megfontolás szerint végzett) műveléssel kellett hasznosítania. Jó réti széna viszonylag kevés helyen, az időszakosan sekély vízben álló ecsetpázsitos, fehér tippanos sziki réteken termett (*Agrostio stoloniferae-Alopecuretum pratensis*), ahol a kaszálást, szénaszáritást, gyűjtést a tocsogós termőhelyen kellett elvégezni. Alsótanyáktól Tehénjárás – Kis- és Nagy-Sóstó felé jó takarmányértékű, ecsetpázsitos tavaszi szálfüves kaszálók húzódnak, majd mindinkább mézpázsitos szikfoktársulások és vörösnadrágcsenkeszes füves szikespusztai legelők következnek. Közöttük a löszgyeptakaró-foszlányokat közönséges borkóró (*Thalictrum minus*) jelzi.

A tanyai és pusztai emberek természetismerete biológiai összefüggések, jelzések, előrejelzések vonatkozásban sajátos szemléletet tükröz. A ’héjjafű’ neve (*Festuca pseudovina*, illetve *Festuca pseudovina* f. *rutila* rövidcsenkeszek) talán a barna rétihéjának (*Circus aeruginosa*) a ’gyöp’-höz közeli fészkelési helyét, a rit-

kás, alacsony, partszéli nádast sejteti (BERNÁTSKY 1905). Az anyarozs (*Claviceps purpurea*) szkleróciumainak helyi neve 'feketerozs'. A kalászt károsító 'érlelőbogár', egy néhány milliméteres tripsz-faj (JABLONOWSKI 1893 szerint *Haplothrips statures*) gradációja a búzaaratás hagyományos kezdetének biológiai indikátora. NAGY (1963, 1965c) gyűjtései szerint: „a gabona gyökere Péter-Pálkor megszakad”. Naptári határidőhöz nem kapcsolódó szabály, hogy nem érdemes eladni a piacra szánt búzát a rákövetkező évi eperérésig (amely kifejezésben az eper inkább eperfára – *Morus alba*, *M. nigra*, mint földieperre – *Fragaria* sp. utal). Magyarázata a piaci árviszonyok alakulásában, illetve az aratásra való felkészülés idejében kereshető. A búza hagyományos neve itt nem az 'élet', ennek ellenére az archaikus névhasználat továbbéléséért a módosabb magtárt 'életsháznak', 'életösháznak' hívják. A kalászos gabona az 'eleven gaz'; adott esetben a 'rendet gazra vágják'. A 'gaznak' nevezett szalma mellett gyomokkal, fűvel, kóróval is készül 'gaztető', 'gasztető'. A 'növénytény, gyüvötíny' (*Convolvulus arvensis* – apró szulák) név a plánta magyarítására a XVIII. század végén keletkezett, Erdély, Alföld mellett a Dunántúlon is feljegyzett, lassan növénné formálódó növény szót őrizte meg (ld. Adattár; BENKŐ 1783, FÖLDI 1793, VESZELSZKI 1798), jóllehet, az Orosházát alapító népesség mintegy fél évszázaddal korábban már vándorútra kelt a nyugati országrészből. A 'növénytény' szaporítógyökere és a tarackbúza ('perje', *Elymus repens* – közönséges tarackbúza) tarackja között a földműves különbséget tett. (A szintén tarackoló csilgápázsit – *Cynodon dactylon* akkoriban még nem volt gyakori.)

A gyopár fajnévként nem fordul elő. Az adattárban a vele kapcsolatos 'szalmavirág' szerepel, ami egyrészt a *Xerochrysum* (*Helichrysum*) *bracteatum* (kerti szalmavirág), a régi kertek szárazvirága, másrészt a vadon élő gyopárnövények megnevezése. Gyopáros-fürdő PESTY (1888) helynévtára szerint a „névét valószínűleg a környéken termő Gyopár fűről (Ruhrkraut) nyerte” (Ruhr = vérhas, dizentéria), de a szóban forgó homoki szalmagyopárnak (*Helichrysum arenarium*) nincs előfordulása Gyopáros közvetlen környékén (BLAHÓ 1994). Iszapgyopár (*Gnaphalium uliginosum*) előfordul a környéken, és halvány gyopár (*G. luteoalbum*) távolabb a Körös és Tisza mentén. A gyopár szó ősi kincse anyanyelvünknek, amelynek jelentése könnyen gyűjthető, száraz, gyapjas növényi anyag. Írott alakban feltehetően személynév eredetű helynév (RAPAIICS 1932).

Fás állományok, erdők, ültetvények helyben és közelben nem voltak, így a faanyagszükségletet elsősorban kereskedelem útján elégítették ki. Szerény helyi igényre volt elegendő akác és gyümölcsfa (apró, de fontos kellékek, szerkezetek, kézművesség ellátására). Terepbejárások alkalmával tapasztaltuk, hogy bel- és külterületi települési közterületeken (például halom, emlékdomb, tanyaközpont, tanyasi iskola közelében) előfordultak szinte jelképi értékű szoliteretek (keleti életfa, kocsányos tölgy, magas kőris, fehér nyár, fehér- és törékeny fűz stb.; T). Ugyanakkor a feldolgozott művekben alig akad közvetlen adat Orosháza ko-

rabeli települési környezetének és közterületeinek légyszárú, fás és cserje növényzetére. Nincs adat, csak feldolgozatlan saját gyűjtések vannak a településképi kettős fasorokra, nevezetes fákra, facsoportokra, közkertek, parkok és ültetett erdők faállományára, templomkertekre és piactéri fásításokra (6. ábra).

6. ábra. Vénic szil (*Ulmus laevis*) kettős fasor maradványa Orosházán, a Luther utcában. (fotó: Szabó István, 2022)

Fig. 6. The remains of a double row of elm trees (*Ulmus laevis*) in Luther Street, Orosháza. (photo: István Szabó, 2022)

Viszonylag kevés figyelem irányult a feldolgozott irodalmi forrásokban a bolygatott helyek (B) fajaira, a szántóföldiekkel, valamint gyógy- és élvezeti növényekkel, természetközeli, házikerti, illetve közterületi besorolású fajjal kiegészülve.

A gyógy-, fűszer- és élvezeti növényekkel kapcsolatban OLÁH (1965) amellett, hogy megörökítette az orosházi kenőasszony tudását, munkájában szemlélteti, hogy más, békési településekről származó hagyományos ismeretek gyorsan beépülhetnek egy helyi kultúrába. Esetenként feltünteti, hogy Doboz, Sarkad, Békés, Békéscsaba, Gyula, Dévaványa, Vésztő az adatgyűjtés helye, illetve felhasználja Grynaeus vésztői gyűjtését. Sok, utólag azonosít(hat)atlan fajt közöl, sőt a fajok botanikai meghatározásában is hiányosságok mutatkoznak. GRYNÆUS (1965) 470, növényfajokban gazdag, népi orvoslási adatot gyűjtött Orosházán, aminek tekintélyes részét Sós (1965) megerősíti ismeretterjesztő jellegű munkájában. SZABÓ et al. (2000) szerint Grynaeus Tamás (1931–2008) 345 adatot gyűjtött a közeli, az orosházitól különböző népesedés-történetű Nagykamaráson.

A 'tályog-' vagy 'táragy-gyökér' használata a XVI. század kezdetétől írásban fennmaradt és napjainkig élő hagyomány, amely a gyökérdrogok Kárpát-medencei népi kultúrájához tartozik (7. és 8. ábra). A felhasznált fajok: *Adonis vologensis*, *A. vernalis* (Orosháza, Csorvás, Pusztaföldvár, Hódmezővásárhely), *Thalictrum angustifolium* (syn. *Th. lucidum*) (Doboz), *Th. flavum*, *Thalictrum* sp. (Kláralfalva, Hantháza, Kistelek), a kereskedőtől vásárolt *Helleborus niger* (helyeket lásd: OLÁH 1965, KÓCZIÁN et al. 1979), valamint *Filipendula vulgaris* (Hortobágy) (RAPAICS 1932, GYÖRFFY 1943, KISS 1960, GRYNÆUS 1965, OLÁH 1965, 1986b; SZABÓ 1969, KÓCZIÁN et al. 1979, MARKUŠ 1979, MOLNÁR 2011, TIMÁR et al. 2014, BÁNFI 2018).

Növényből származó rész, anyag, növényi anyagból készült eszköz, termék, termény elnevezése (be) 42; növényi eredetű alapanyag, étel, takarmány, ital (ba) 47 címszó és címszavakon belüli hivatkozás. A növénybiológiai, vagyis szerkezeti, élettani, örökléstani, ökológiai hagyományos népi tudás megnyilvánulása ismerhető fel az adatokban. A kukorica gyakorlatilag minden részében ismert és hasznosított, szinte maradék nélkül felhasznált növény. Több mint negyvenre rúg a hozzá kapcsolódó fogalmak száma, közöttük a szervek, részek (13), termékek (7), kukoricával kapcsolatos műveletek (7) nevei. Kukoricából 13, káposztából 11, babból 9, krumpliból 9, paprikából 7, tökből 7, répából négyféle étel-ital, búzából több pék- és cukrászterméken kívül – akárcsak kukoricából és krumpliból – több dara-, püré- és máléféle (ma már hagyományosnak mondható) étel készül. Kedveltek a gyümölcsmártások (szószok), a befőttek és a ciberék. Savanyított, kovászolt tartósítások paprikából, káposztából, uborkából készülnek. Hagyománya van az élesztő hatású 'pár' házi készítésének. Vöröshagymára fajta megjelölése nélkül igen sok étel és népgyógyászati felhasználás jellemző.

7. ábra. A volgamenti hérics (*Adonis vernalis*) népi gyógynövény termesztése virágoskertben az Orosháza melletti Csorváson. (fotó: Szabó István, 1976)

Fig. 7. Cultivation of *Adonis vernalis* folk herb in a flower garden in Csorvás village near Orosháza. (photo: István Szabó, 1976)

8. ábra. 'Tályogyökér', a volgamenti hérics (*Adonis vernalis*) gyökérzete. Adatközlő tulajdonos: Kun Sándorné, Orosháza, Bercsényi u. 7. (fotó: Szabó István, 1967)

Fig. 8. The root system of *Adonis vernalis*. Data reporting owner Sándorné Kun, Bercsényi u. 7., Orosháza. (photo: István Szabó, 1967).

Kézművesség, kismesterségek esetében, kasos kocsihoz, minden alkatrészhez más-más fajjal való (kerékagy, küllő, kocsirúd, ostornyelek, sótartó). Külön megnevezik a tűzifát és egyéb tüzelőnek valókat, a növényi építőanyagokat: fal, tető, kerítés alapanyagait, a cirok-, vessző-, gaz- és egyéb söprűket (9. ábra). Szőnyeg, takaró, kézi bevásárlótáska (szatyor), papucs, lábtörlő készítésére gyékény, sás, csuhé alkalmas.

9. ábra. Gazseprő (*Kochia scoparia* f. *trichophylla*) szárítása a kocsiszín kapujára felkötve. (fotó: Szabó István, Monor, 2020)

Fig. 9. Drying of gorse (*Kochia scoparia* f. *trichophylla*) tied to the gate of the coach house. (photo: István Szabó, Monor, 2020).

A növényekhez kapcsolódó egyéb adatok, mint árusító-, tárolóhely, élősködő, kártevő, trágya, állatnév (bx) száma 24. Forró égövi és egyéb behozott (E, egzotikus) kereskedelmi termékek sorában a konyhai fűszerek, a hagyományos és hivatalos gyógynövények, gyümölcsök és élvezeti cikkeket adó fajok vannak jelen a piacon és a boltokban. Import eredetű növények és növényi termékek: 'arachid' (földimogyoró; meleg, laza talajon próbálkoztak is vele), babér, datolya, fahéj, bors (fehér, fekete), kávé, kékfa, narancs, orosz tea, 'raffia', szegfűbors, szenna, vanília. Többféle házi tárolási lehetőség (szárítás, aszalás, befőzés, sózás, erjesztés, hűtés) és tárolóhely (nagygerenda, kamra, padlás, magtár, pajta, saját vagy közösségi verem, silógödör) állt rendelkezésre.

A kék virágú takarmány lucerna (*Medicago sativa*) helyi neve: 'here'. A 'bodorka' nevet nem csak az egyéves „bodorka herékre” (*Trifolium angulatum*, *T. striatum*, *T. retusum* [s.a.]) használhatták, de a réti herére (*Trifolium pratense*) is. Az utóbbi két évtizedben feltűnően terjedő görögszénára (*Trigonella foenum-graecum*) még nincs néprajzi adat. Két dohányfajra (*Nicotiana rustica*, *N. tabacum*) találunk adatokat. Babként három fajt ismertek (*Phaseolus vulgaris*, *Ph. coccineus*, *Vicia faba*). Bizonyíték (adatközlő, fénykép, exsiccatum) híján egyértelműen nem állapítható meg, csak evidencia alapján feltételezhető számos vad növény azonosítása. Ilyen például a 'bojtorján', ami többféle fajt jelölhet (*Arctium lappa*, *A. minus*, *Torilis japonica*, *T. arvensis*, *Myosotis lappula*, *Xanthium strumarium*), egy 'porcin' ('porcingos', *Polygonum aviculare*) – 'porcsin' szópár-kapcsolat, és a 'fojós paré' (*Portulaca oleracea*) faj szerinti hovatartozása. „Háromesélyes” a ballankóró név: *Eryngium campestre*, *Salsola kali*, de pusztai tüzelőként itt a *S. soda* használatos. Vélhetően aszat fajoknak feleltethető meg a 'jajkóró' (*Cirsium canum* [esetleg a tájban gyakoribb és szúrósabb *C. vulgare*], de a szintén előforduló *C. arvense* neve ezen a vidéken 'mácsonya'). Feltételezen azonosítható a 'koleander' a *Coriandrum sativum* fűszerrel, de biztosabb tipp a hasonló szagú és egykor a kálászosokban igen gyakori poloskagyom (*Bifora radians*) gyomnövény.

Óvatos megítélésünk szerint helyi, vagy másutt is ismert, de helyi értelmezésű tájnevek: 'ballankóró', 'ba(z)sarózsa', 'bodorka', 'bogárzó', 'bogáncs', 'böngyöle', 'csatak', 'csatakos', 'csattogófű', 'csuta'–'csutka', 'drótfű', 'dudva', 'dudvafű', 'eleven gaz', 'feketerozs', 'fojós paré', 'fűhög', 'fűbér', 'gasztető', 'gaz', 'gyökér', 'here', 'héjjafű', 'íneresztőfű', 'jajkóró', 'kóc', 'kutykuringó', 'kállai árpa', 'makk', 'mácsonya', 'misling', 'paré', 'perje', 'porcingos', 'puskaporvirág', 'rajfű', 'réti avarfű', 'sósparé', 'sömjén', 'susolina', 'százszorjófű', 'szerviántüsök', 'székszéna', 'szulánk', 'talló', 'tallófű', 'tarlóbuza', 'tályog', 'táragy-gyökér', 'tokus búza', 'tubarózsa', 'zsírosparéj', 'zsombikos sömjén' ('sömlén').

Dunántúli szókinccsel mutatnak kapcsolatot a 'csiramálé', 'gabonca', 'ganca', 'kudari', 'kúcsoskalács', 'poróca', 'sifni', 'szalados', 'szárma' ételnevek (MORVAY 1965). Településtörténeti kutatók egybehangzóan állítják, hogy az Orosházát

alapító magyar népcsoport tartózkodási helye az 1720-as és 1740-es évek között – a török időkben ugyancsak elnéptelenedett – Tolna vármegyei Zomba település volt, ahova északnyugat-dunántúli községekből érkeztek. HAJDÚ (2003) az 1744 és 1800 közötti orosházi anyakönyvekben, adó- és nemesi összeírásokban 77 olyan családfőt számlált össze, akinek a családneve földrajzi név jellegű; ezek között számos Sopron, Vas, Győr, Zala, Somogy, Veszprém vármegyei származásra utaló hely(ség)név eredetű volt.

Megvitatás

Úgy tapasztaltuk, hogy az orosházi és hódmezővásárhelyi puszták és tanya-világ hagyományos paraszti életét és gazdálkodását megörökítő néprajzi művek szerves lényege a föld-, növény- és tájhasználatokhoz kapcsolódó hagyományos műveltség megörökítése. E monográfiák alkalmazott növénytan, természetföldrajzi szempontú elemzésre használhatók. A szerzők, a művelési és vad növények nevének és a rájuk vonatkozó ismeretek rögzítése mellett, nem foglalkoztak botanikai azonosítással számunkra kielégítő módon és mértékben. A növényekre, növényzetre, természetre, környezetre vonatkozó szóhasználat közvetve utalhat a népesség történelmi múltjára, társadalmi sajátosságaira, az emberek mindennapi életére, családi, gazdasági helyzetére, műveltségére, érdeklődésére. Növényállományok, növények, növényi eredetű termékek használata, gazdasági munkák, eljárások, helyek, elnevezések, szokások történelmi-gazdasági növénytan elemzése bemutatja adott korszakban és térségben a környezeti, táji változatosságot fenntartó és ahhoz alkalmazkodó biológiai és gazdálkodási sokféleség szerepét. Az ezredfordulóra végbement gyökeres gazdálkodási és életforma-váltás, társadalmi, kulturális átalakulás megértése és a kétségtelen klímaváltozás jeleinek és kihívásainak tekintében pedig további összehasonlító elemzésre is alkalmas lehet.

Az Orosháza újjáalapítására 1744-ben letelepedő dunántúli jobbágyok a törökök kiűzését követő népességmozgások sodrában a Tisza–Maros–Körösök közén egykori településekhez és környezetükhöz tartozó, erősen leromlott történelmi tájba érkeztek. A táj fejlődése ekkor új irányt vett. A gyarapodó lélekszám, a kereskedelem és az ipar igényeinek növekedése, a gazdasági szerkezet fejlődése igényelte a felszíni vízszabályozást, a lecsapolást, a legelők feltörését. A változatos környezeti adottságokra utalt és alkalmazkodó családi gazdálkodás sajátosságainak kifejlődése, érvényesülése, majd lecsengése tapasztalható egészen a XX. század végi teljes gazdálkodás- és életformaváltozásig. A feldolgozott tanulmányok növénytan adatai híven tükrözik az 1950–70-es évek gyakorlatát, annak évszázados hagyományával együtt.

Rendszeres terepi bejárásaim és a néprajzi és helytörténeti munkákból ki-gyűjtött tételek viszonylag gazdag növény-, természet- és környezetismereti adat-

bázist eredményeztek. A másodlagos jellegű, vagyis a szerzők részéről nem célirányos botanikai szempontok szerint feltárt ismereteknek megvannak a korlátai, de mégis hiánypótlók és értékesek a hagyományos népi tudás feltárása és megőrzése tekintetében.

A feldolgozás során a néprajzi forrásokban olvasható botanikai vonatkozású szavak, szócsoportok alapján lehetséges volt:

- a népi vagy kereskedelmi névvel rendelkező természetű növények és termékeik esetében a faj- és fajtanev leírásból kikövetkeztethető, valamint a megnevezett árutermékként ismert növények körének szűkítése különböző eredményességgel;
- adott név helyességének, helyi szóhasználati sajátosságainak megállapítása, vizsgálata, értékelése;
- földrajzi területek, állományok, élőhelyek növényhez, növényzethez kapcsolódó neveinek értelmezése, azonosítása;
- ökológiai, élőhelyi ismeretek, előrejelzés, indikáció érvényesülése a biológiai időhöz kötődő éves gazdasági munkarendben;
- sajátos eljárások, technológiák azonosítása;
- betekintés gazdasági növények laikus szervezettani és élettani ismeretébe;
- hasznosítható, gyérítendő, illetve veszélyeztetett vad növények és azokból származó anyagok, termékek, jelenségek neveinek elemzése;
- eljárásra, kezelésre, felhasználási módra, kapcsolódó szokásokra, tudásra, hiedelemre vonatkozó szókapcsolatok értelmezése.

Az eredmények szerint Orosháza, a várossá csak 1946-ban nyilvánított „legnagyobb magyar falu” belterületi, tanyai, pusztai körzeteinek növényismerete közös és egyedi tulajdonságokat egyaránt mutat. Az 1950–60-as években még erősen érvényesült a városban lakó tanyatulajdonosok, illetve a városba rendszeresen bejáró, de életvitel-szerűen tanyavilágbéli lakosok körében kialakult sajátos műveltség. Orosháza és Hódmezővásárhely, a két különböző történelmi háttérű és népességű település növényismerete hagyományjaiban eltérő, de hatott egymásra, sőt, a szomszédos vármegyék felé is mutatott kapcsolatot. A Pusztában a két városból való tulajdonosok területi megoszlása, szokásvilága megkülönböztethető, de más települések parasztságától is nyerhettek tapasztalatot a „puszta megszállása” során. Az orosházi lakosság dunántúli hagyományai legjobban nyelvjárási, étkezési és hitéleti sajátosságokban maradtak fenn, és a később betelepülő, valamint környékbeli német, szlovák, valamelyest román és bolgár közösségek felekezeti, társadalmi, gazdálkodási szokásaival gazdagodtak.

Egy orosházi kenőasszony tudásának bemutatásán keresztül (OLÁH 1965) egyrészt tapasztalhatók a XX. század eleji orvosságos- és receptkönyvekből népi gyógyászatba kerülő ismeretek, másrészt a vármegye több helységében végzett

gyűjtés, és a másutt is működő kenőasszony ismereteinek belépése a helyi, hagyományos ismeretek közé (vö. GRYNÆUS 1965, Sós 1965).

Saját tapasztalat szerint idős orosháziak kevés vadnövényt ismertek néven nevezve, illetve kevés orosházi ismert sok vadnövény fajt, akár vadvirágokról, akár 'gazokról' vagy éppen hasznosított vadon termő fajokról érdeklődtek tőlük. A termesztett szántóföldi és kerti növények esetében a faj- és fajtaismeretre jellemző, hogy a változatok megkülönböztetése kevésbé biológiai alapú, inkább a piaci, termesztési és felhasználási szempontok alapján értékközpontúnak bizonyult.

A növénytakaró, illetve élőhely típusait a jellemző fajú állományokról nevezték el (nádas, csátés, 'csatakos', bodzás, 'bodorkás'), amik földrajzi nevekké is válhattak (Barackos, Peszercés, Bogárczó), továbbá uralkodó környezeti, növényzet megjelenési tulajdonságot ('gyöp', 'Szikhát düllő'), földhasználati módot (ugar, legelő, 'tehenjárás', 'szöllők') őriztek meg. Élőhely a 'zsombikos sömlyén', a 'nádas'. A nád és a nádas hasznosítása sokféle, valószínűleg korábbi nagyobb kiterjedésük miatt. Sokféle nádas különböztethető meg, például a szikes területek nádasai (sziki nádasok: 'aprónád', 'csatakos' – *Bolboschoeno-Phragmitetum*, szikes mocsár, sziki nádasok és kákások – *Bolboschoenetalia maritimi*), a régi vízfolyások és bányatavak nem vagy enyhén alkalikus vizeinek nádas társulásai (*Phragmition australis*), és a 'lengenád', vagyis a nem rendszeresen vízjárta földeken és a partokon felövő (szemi)terresztris nád(as). A leírásokból szikes rét, szikes tófenék, szikfok társulások azonosíthatók és bizonyos mértékig helyhez köthetők. Az Orosháza környéki élőhelyek közül a szikes rétek és legelők feltérésének folyamata tartott ki a legutóbbi évtizedekig, de a parlagosodás, zöldmezős beruházás is ezeken a legerőteljesebb. Természeteshez közeli homoki gyepek nem maradtak (helyettük kertgazdaság, szőlő, bánya- és üdülőterület létesült). Lőszpusztaréti, reliktum lőszgyep maradványokra a vizsgált etnográfiai gyűjtésekben nincs, vagy csak közvetve értékelhető adat van.

A vásárhelyi és orosházi pásztorkodás gyakorlata megszakadt. Hagományos ismeretek csak helytörténeti, néprajzi művekben, vagy legfeljebb emlék szinten rögzültek, és azoknak a mai legeltető állatgondozók nem örökösei, szükséges tudásukat máshonnan hozták magukkal. Ezzel szemben a Hortobágyon és részben a Sárréten – a pásztorok foglalkozásának folytonossága révén – a pásztoroló állattartás pusztai hely- és növényismeretének gazdag hagyományait az adatközlők birtokolják és használják (vö. MOLNÁR 2011, 2012).

Szántóföldi gazdálkodásban a talajhoz, az éghajlathoz való alkalmazkodás volt a fő szempont. Még a legkevesebb termény és a legkisebb haszon reményében is szántottak-vetettek, hiszen nem jutott mindenkinek egyformán jó föld, de meg kellett élni. A tanyán, a pusztában olyan földön kellett a körülményekhez igazodva, megélhetésre törekedve gazdálkodni, amilyen jutott a gazdának, vagy amilyet vásárolni, haszonbérbe venni tudott. A föld- és anyagismeretre vonatkozó adatok

bőségesek és mélyek. Egyfelől a jó föld vonzotta az embert, másfelől a változatos talaj „több lábon állást”, szerény, de biztos megélhetést nyújtott. A birtokon a háztartás és a földművelés termelési rendszere csaknem teljesen zárt körfolyamat volt, amelyből kilépést a piacra kerülő termék jelentett, a bevétel pedig az újratermelést, új ciklus szaporítóanyagainak és a család létfenntartó szükségleteinek biztosítását fedezte. A külterjes (nemintenzív) gazdálkodás környezeti terhelése alacsony fokú volt, a fő építőanyagok (helyi vályog, fa, szár, kóró) idővel elenyésztek, s a vályog- vagy tömésfalú tanyaépületek helyét csak a talaj elszíneződései, ruderális növényzet, fák, bokrok jelezték. Az özönnövényé válás jelensége és elterjedés (pl. akác – *Robinia pseudo-acacia*, 'ecetfa' – *Ailanthus altissima*, 'lícium' – *Lycium barbarum*), az ipari építőanyagok (tégla, beton, fém) maradéka újabb keletű.

E vidéken az általam vártnál gazdagabb a szőlőművelés hagyományos kultúrája (ZILAHY 1975). A „szőlős” helynevek egy része Árpád-kori. A történelmi folytonosságot a vaskapui szőlőlelet és fajegyüttes aligha bizonyítja, noha az ártéri szőlős-gyümölcsös, ligetes művelésről a XII–XIV. század folyamán történhetett meg az áttérés az állattenyésztést, szántóföldi növénytermesztést kiegészítő homoki és feketeföldi tőkés és gyümölcsös művelési módra. Az 1744-ben letelepedők helyválasztásában a biztonság és a természeti adottságok mellett szempont lehetett itt „a nyugati magas felszínen” (a Békési-háton) a 'nagyhegyi' és 'kishegyi' szőlős terület, mert dunántúli származási helyükről hozták a szőlőművelés, a borkészítés tudását és a borfogyasztás szokásait, csakúgy, mint a hegy elnevezést is az alföldi szőlőkertés régióba. 'Gyökeres' határrész a nevét szőlőtelepítésről vagy irtásföld eredetről kaphatta. Régi szőlőfajták ismerete alig maradt fenn. A XX. században időszakonként felvirágzó házi szőlő- és gyümölcskertészet (Kertmagyarország, kertbarát mozgalom) még feldolgozatlan.

A paraszti élet kötődése a növényvilághoz túlmutat a haszonelvűségen. A kerti virágok, a gondozott legelők, a kaszált és legeltetett tágas útszélek, virágos legelők, méhlegelők szeretete, a virág, a virágágyás az esztétikai élményen túl a kemény élet megszépítője, a nehéz sors búfeledtetője is, emellett házipatika és fűszerkert. A köves útra vezető tanyai bejáró takaros, virágos szegélye a gondoskodás jele, és a nagyüzemi táblásítással szembeni kitartó, csendes szembenállás bizonyítéka. Az akácos udvar, a gyümölcsös, a tanyai és a városi virágoskert szépsége a szülőföld szeretetének, emberpárok, élő és temetőben nyugvó családtagok összetartozásának kifejezője.

Köszönetnyilvánítás

Hálásan köszönöm Koszorús Oszkár orosházi helytörténész fáradhatatlan és körültekintő helyismereti, levéltári, szakirodalmi segítségét, Szabó László Gyulának és Szabó T. Artlilának kutatásaim több évtizedes támogatását, továbbá a tanulmány lektorainak

igen értékes, alkotó hozzájárulásukat. Ajánlom a tanulmányt Nagy Gyula (1911–1994) igazgató-muzeológus, Kiss István (1910–1990) botanikus professzor és Hajdú Mihály (1933–2014) nyelvtudós (névtan) professzor emlékének.

Irodalomjegyzék

- ALBERTI A. 1914: A kézieladás gyógyszerei. Rózsavölgyi és Társa, Budapest, pp. 10–142.
- BARABÁS J. 1965: Tanyai település és építkezés. In: NAGY GY. (szerk.) Orosháza néprajza. [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 80–108. #
- BÁLINT S. 1965: Néphit. In: NAGY GY. (szerk.) Orosháza néprajza. [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 576–588. #
- BÁNYI P. 2018: Amit a néprajztudomány régóta tud a taraggyökérről. Adatok a volgamenti hérics (*Adonis volgensis*) népi gyógyászati felhasználásához. *Crisicum* 10: 199–201.
- BEDE Á. 2011: Beszámoló a Békési-hát halmainak felméréséről. *Crisicum* 7: 7–33.
- BENKŐ J. 1783: Nomenclatura Botanica (Fűszéres nevezeti). In: MOLNÁR J. Magyar Könyvház I., Landerer M., Pozsony, pp. 319–432.
- BERNÁTSKY J. 1905: A Magyar Alföld sziklakó növényzetéről. *Annales Musei Nationalis Hungarici* 3: 121–214.
- BIROL E., KONTOLEON A., SMALE M. 2005: Using a choice experiment to estimate the demand of Hungarian farmers for food security and agrobiodiversity during economic transition. *Environmental Economy and Policy Research Discussion Papers* 12.2005, University of Cambridge, Department of Land Economy, Cambridge, pp. 1–27.
- BLAHÓ J. 1994: Gyopáros biológiai és földtani érdekessége. In: FÜLÖP B. (szerk.) Orosháza és környéke. Helios útikönyvek. Helios Kiadó, Orosháza, pp. 76–77. #
- BODNÁR B. 1983: Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből VII. Csongrád megyei Levéltár, Szeged*, 253 pp.
- BORBÁS V. 1881: Békésvármegye flórája. A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Budapest, pp. 4–105. #
- BORHIDI A. 2003: Magyarország növénytársulásai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 610 pp.
- BOROS Á. 1929: A Nyírség flórája és növényföldrajza. (Rövid kivonat.) *Mathematikai és Természet-tudományi Értesítő* 46: 48–59.
- BOROS Á. 1958: A magyar puszta növényzetének származása. *Földrajzi Értesítő* 7: 33–52.
- BOROS Á. 1969: A kónya zsálya (*Salvia nutans*). *Búvár* 14(3): 176.
- BÖLÖNI J., MOLNÁR ZS., KUN A. (szerk.) 2011: Magyarország élőhelyei. A hazai vegetációtípusok leírása és határozója. *ÁNÉR* 2011. MTA ÖBKI, Vácrátót, 441 pp.
- CLUSIUS C. 1583: *Stirpium nomenclator Pannonicus*. J. Manlius, Németújvár. (Hasonmás kiadás 1973, Gest. E. Moravitz Oberwart, Leykam AG, Graz) 31 pp.
- CSAPODY V., PRISZTER SZ. 1966: Magyar növénynevek szótára. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 303 pp.
- CSATHÓ A. I. 2009: A mezsgyék természetvédelmi jelentősége és védelmük időszerűsége. *Természetvédelmi Közlemények* 15: 171–181.
- CSATHÓ A. I., JAKAB G. 2008: Békési-hát. In: KIRÁLY G., MOLNÁR ZS., BÖLÖNI J., CSIKY J., VOJTKÓ A. (szerk.) Magyarország földrajzi kistájainak növényzete. MTA ÖBKI, Vácrátót, p. 75.
- CSEREY A. 1906: Növényhatározó. 4. kiadás, Joerges Ágost Özvegye és Fia, Selmechánya, 881 pp.
- CSEREY A. 1907: A növénytani kifejezések betűrendes ismertetése, kiegészítéssel a növényhatározóhoz. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, Budapest, 125 pp.

- CSOMA Zs. 2000: A régi magyar kertészeti tájfajták szerepe az európai és a magyar agrobiodiverzitásban. In: GYULAI F. (szerk.) Az agrobiodiverzitás megőrzése és hasznosítása. Szimpózium Jánossy Andor emlékére. Budapest–Tápiószele, p. 27.
- CZUCZOR G. 1837: A vad-növötény és Zeusz. In: ZOLTVÁNYI I. 1903: Czuczor Gergely költői munkái. Magyar remekírók 21., Franklin Társulat, Budapest.
- DANKÓ I. (szerk.) 1961: Petik Ambrus Békés megye leírása 1784. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 28 pp. #
- DIÓSZEGI S., FAZEKAS M. 1807: Magyar fűvész könyv. Melly a' két magyar hazábann találtatható növényeknek megismerésére vezet, a' Linné alkotmánya szerént. Csáthy György kiadása, Debrecen, 608 pp.
- DIÓSZEGI V. 1960: Embergógyítás a moldvai székelyeknél. Néprajzi Közlemények 5(3–4): 35–124.
- ÉGETŐ M. 1993: Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Néprajzi tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 265 pp.
- FÉNYES E. 1847: Magyarország leírása I–II. Beimel, Pest, 720 pp. #
- FÖLDI J. 1793: Rövid kritika és rajzolat a' Magyar fűvésztudományról. Magyar egyes tulajdon Növénynevek. Magyar Hírmondó, Béts, 60 pp.
- GERÓ L. 1893–1904: A Pallas Nagy Lexikona I–XVIII. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 18 474 pp.
- GOMBOCZ E. 1945: Diaria itinerum Pauli Kitaibelii I. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 5–471.
- GOMBOCZ E. 1946: Diaria itinerum Pauli Kitaibelii II. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 479–1082. #
- GRYNAEUS T. 1965: Népi orvoslás Orosházán. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1963–64. Orosháza, pp. 337–438. #
- GRYNAEUS T., PAPP J. 1978: Régi magyar (gyógy)növénynevek, 15–17. század. Orvostörténeti Közlemények, Supplementum, 9–10: 30–49.
- GULYÁS M., HAJDÚ M., SZABÓ M. 1965: Állattartás. In: NAGY Gy. (szerk.) Orosháza néprajza. [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 186–293. #
- GYÖRFFY I. 1943: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján. Nép és Nyelv 3: 94–96., 120., 138–140., 158–160., 187–189. <https://docplayer.hu/106693397-A-m-kik-ferenc-jozsef-tudomanygyetem-m-gyar-nyelveszeti-es-finn-ugor-osszehasonlito-nyelveszeti-tanszeke-nep-es-nyelv.html> #
- GYULAI F. 2001: Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti növényntani vizsgálatok alapján. József Műhely Kiadó, Budapest, 221 pp. + 19 oldal ábra
- HAJDÚ M. 1972: Az orosházi méhészkedés szakszókincse. ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 7., Budapest, 133 pp. #
- HAJDÚ M. 1975: A Vásárhelyi-pusztá helynevei. In: NAGY Gy. (szerk.) Paraszttélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 4., Békéscsaba, pp. 71–118. #
- HAJDÚ M. 1983: Orosháza XVIII. századi személynévrendszere. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 7., Békéscsaba, pp. 43–143.
- HAJDÚ M. 2003: Nyelvészeti és néprajzi közlemények. Orosháza Város Önkormányzata, Orosháza, 331 pp.
- HERCZEG M. 1995: Az Orosháza környéki tanyavilág az 1869. és az 1888. évi katonai térképfelvételeken. In: HÉVVÍZI S., SZABÓ F. (szerk.) Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történetéről. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 19., Orosháza, pp. 159–177. #

- HÉVVÍZI S. 1995: Orosházi helynevek az újratelepülés utáni első évtizedekben. In: HÉVVÍZI S., SZABÓ F. (szerk.) Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történetéről. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 19., Orosháza, pp. 97–113. #
- HOLLY L. (ed.) 1999: Catalog of crop genetic resources holdings. Vol. 1. Accessions of Hungarian origin. Institute for Agrobotany, Tápiószéle, 89 pp.
- HOPPÁL M., TÖRŐ L. 1975: Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 7–8: 13–176.
- ILYEFALVI E. 2014: Ráolvasások. Gyűjtemény a történeti forrásokból (1188–1850). Balassi Kiadó, Budapest, 344 pp.
- IMPLÓM J. 1971: Olvasókönyv Békés megye történetéhez. II. 1694–1848. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 4., Békéscsaba, 440 pp. #
- IRÁNYI D. 1958: Békés megye ismertetése és útikönyve. Hazafias Népfront Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, 87 pp.
- ISTVÁNFFI GY. 1900: A Clusius-codex mykologiai méltatása. Adatokkal Clusius életrajzához. A leideni Clusius-codex másolatával. A szerző saját kiadása, Budapest, 287 pp. + 86 színes tábla.
- JABLONOWSKI J. 1893: Apró gonosztevők. Pótfüzetek a Természettudományi Közöny 25. kötethez 1. (22. pótfüzet): 17–24. https://epa.oszk.hu/02200/02200/00022/pdf/EPA02200_Potfuzetek_a_Termeszettudomanyi_kozlonyhoz_1893_017-024.pdf
- JÁVORKA S. 1925: Magyar Flóra. (Flora Hungarica). Magyarország virágos és edényes virágtalan növényeinek meghatározó kézikönyve. I–II. Studium, Budapest, CII+1307 pp.
- JÁVORKA S., SOÓ R. 1951: A magyar növényvilág kézikönyve. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, XLVI + 1120 pp.
- JUHÁSZ A. 1965: Kismesterségek. In: NAGY GY. (szerk.): Orosháza néprajza. [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 294–343. #
- JUHÁSZ-NAGY P., ZSOLNAI L. 1992: Humánökológia – Az ökológia reménytelen reménye. ELTE, Budapest, 108 pp.
- K. KARLOVSZKY G. 1887: Gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj-elnevezései latin jelölésekkel együtt. A Gyógyszerészi Közöny kiadása, Budapest, 236 pp.
- KAPOCSI J., DOMÁN E., BÍRÓ I., FORGÁCH B., TÓTH T. 1998: Florisztikai adatok a Körös–Maros Nemzeti Park működési területéről. Crisicum 1: 75–83.
- KARÁCSONYI J. 1896: Békésvármegye története. Magyarország ezredéves fennállásának ünnepére. II. Kiadja Békésvármegye közönsége, Gyula, 353 pp.
- KÁNTOR A. 2011: A szőlőhegyek és pajták egymáshoz viszonyított elhelyezkedése és kapcsolata. Miskolci Egyetem, Multidiszciplináris tudományok 1(1): 363–370.
- KIRÁLY G. (szerk.) 2009: Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvalfő, 616 pp.
- KISS G. (főszerk.) 2012: Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Tinta Kiadó, Budapest, 656 pp. <https://www.scribd.com/document/378572202/regies-es-kivesz%C5%91ben-lev%C5%91szavak-magyarazata-pdf>
- KISS I. 1960: A „tályog-gyökér” előfordulása Orosháza határában. A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve 1960, pp. 307–324. #
- KISS I. 1964: Az *Adonis volgensis* lelőhelyei és népies gyógyászati vonatkozásai Magyarországon. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1964: 25–54. #
- KISS I. 1965: Orosháza természeti földrajza. Növényvilág. In: NAGY GY. (szerk.) Orosháza története, [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 60–80. #
- KISS I. 1968: Ösgyepmaradvány az orosházi Nagytatársánccon. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1968: 39–61. #

- KISS I. 1975: A tatársánci ősgyep. In: NAGY GY. (szerk.) Paraszttélet a vásárhelyi pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 4., Békéscsaba, pp. 35–41. #
- KISS L. 1931: Hódmezővásárhelyi babonás hiedelmek és szokások I–II. Népünk és Nyelvünk 3: 217–225, 275–279.
- KISS L. 2007: Haidenreich János Lajos (1747–1807), a nagyszombati orvosi kar méltatlanul elfeledett jeles végzetje. Orvostörténeti Közlemények 200–201: 143–157.
- KOCS I. 2015: Bibó József (1843–1914) herbáriumi gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban. Acta Siculica 2014–2015: 39–69. https://epa.oszk.hu/03300/03308/00007/pdf/EPA03308_acta_siculica_2014-2015_039_069.pdf
- KOSZORÚS O. 2004: Tessedik Sámuel és családja orosházi kapcsolatai. Orosházi Harangszó 11(1): 6.
- KÓCZIÁN G., SZABÓ I., SZABÓ L. GY. 1979: A *Helleborus*- (hunyor-) fajok népgyógyászati felhasználására vonatkozó adatok. Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 11–12: 125–154.
- KÓCZIÁN G. 2014: A hagyományos paraszttudományok természetét, a gyűjtögető gazdálkodás vad növényfajainak etnobotanikai értékelése. Nagyatádi Kulturális és Sport Központ, Nagyatád, 545 pp.
- KÓS K., SZENTIMREI J., NAGY J. 1972: Kászoni székely népművészet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 270 pp.
- KÓSA L., FILEP A. 1978: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 230 pp.
- KOVÁCH I. 2012: A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. 6. A magyar társadalom paraszttalanítása. MTA Társadalomtudományi Kutató Központ (Szociológiai Intézet), Argumentum, Budapest, pp. 174–202.
- KRISTÓ GY. 1967: Olvasókönyv Békés megye történetéhez. I. A honfoglalástól 1715-ig. A Békés megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának kiadása, Békéscsaba, 175 pp. + 8 tábla #
- KRUPA A. (szerk.) 1993: Bél Mátyás Békés vármegye leírása. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 18., Békés Megyei Levéltár, Gyula, 145 pp.
- LÁNG G. (szerk.) 1966: A növénytermesztés kézikönyve 1–2. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1215 pp.
- LŐKŐS L. (ed.) 2001: Diaria itinerum Pauli Kitaibelii III. (1805-1817). Hungarian Natural History Museum, Budapest, 460 pp.
- ŁUCZAJ L. J., KUJAWSKA M. 2012: Botanists and their childhood memories: an underutilized expert source in ethnobotanical research. Botanical Journal of the Linnean Society 168: 334–343. <https://doi.org/10.1111/J.1095-8339.2011.01205.X>
- MADAY P. 1960: Orosháza. In: MADAY P. Békés megye városainak és községeinek története. Békés megyei Tanács, Békéscsaba, pp. 345–359. #
- MARKUŠ M. 1979: A Kárpát-medence etnobotanikai problémái. Népi gyógyítás Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények, Supplementum 11–12: 113–123.
- MÁDY Z. 1965: Orosháza határának története. In: NAGY GY. (szerk.) Orosháza néprajza, [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 7–24. #
- MELIUS JUHÁSZ P. (HORHI NAGY) 1578: Herbarium az faknac fuveknec nevekroel, természetekroel, és hasznairól / magyar nyelvre, és ez rendre hoszta az doctoroc koenyeiboel az Horhi Melius Peter. Heltai Gáspárné, Kolozsvár, 189 pp.
- MOLNÁR ZS. 1997: Vegetation history of the Kardoskút area (SE-Hungary) II.: The lake Fehér-tó in the last 200 years. Tiscia 30: 27–34.
- MOLNÁR ZS. 2007: Történeti tájékológiai kutatások az Alföldön. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Botanika Doktori Iskola, Pécs, 291 pp.
- MOLNÁR ZS. 2011: A Hortobágyi pásztorok növényosztályozása, a vadon termő növények ismertsége és néven nevezettségé. Crisicum 7: 153–207.

- MOLNÁR Zs. 2012: A Hortobágy pástorszemmel. A pusztá növényvilága. Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány, Debrecen, 159 pp.
- MOLNÁR Zs., BIRÓ M. 1996: Vegetation history of the Kardoskút area (SE-Hungary) I.: History of the steppes from the Middle Ages to the present. *Tiscia* 30: 15–25.
- MOLNÁR Zs., BIRÓ M., VIRÓK V., KOTYMÁN L. 2011: A Vásárhelyi-pusztá növényzete és növényzeti változásai az elmúlt 10 évben. *Crisicum* 7: 57–76.
- MORVAY J. 1965: Táplálkozás. In: NAGY Gy. (szerk.) Orosháza néprajza. [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 400–427. #
- NAGY Gy. 1963: Hagományos földművelés a Vásárhelyi-pusztán. *Néprajzi Közlemények* 7(2): 11–191. Magyar Nemzeti Múzeum–Néprajzi Múzeum, Budapest. #
- NAGY Gy. (szerk.) 1965a: Orosháza története. [kiadó nélkül], Orosháza, 967 pp. #
- NAGY Gy. (szerk.) 1965b: Orosháza néprajza. [kiadó nélkül], Orosháza, 782 pp. #
- NAGY Gy. 1965c: Földművelés. In: NAGY Gy. (szerk.) Orosháza néprajza. [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 109–185. #
- NAGY Gy. 1968: Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. *Néprajzi Közlemények* 12: 1–221. #
- NAGY Gy. 1975a: Ember, munka, tulajdon. In: NAGY Gy. (szerk.) *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 4., Békéscsaba, pp. 145–218. #
- NAGY Gy. 1975b: A tanya és élete. In: Nagy Gy. (szerk.) *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 4., Békéscsaba, pp. 221–316.
- NAGY Gy. 1975c: Ételek, étkezés. In: NAGY Gy. (szerk.) *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 4., Békéscsaba, pp. 319–345. #
- NAGY Z. 1975d: Mi a szép? In: NAGY Gy. (szerk.): *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 4., Békéscsaba, pp. 453–466. #
- NAGYVÁTHY J. 1821: Magyar practicus természető. Trattner János Tamás, Pest, 295 pp.
- NAGYVÁTHY J. 1822: Magyar practicus tenyésztető. Trattner János Tamás, Pest, 234 pp.
- ODUM E. P., ODUM H. T. 1953: *Fundamentals of ecology*. Saunders, Philadelphia, 546 pp.
- OLÁH A. 1965: Egy orosházi kenőasszony tudománya. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1963–64: 289–336. #
- OLÁH A. 1986a: „Az idő a gazda mindenütt...” – Népi természetismeret, időjóslo megfigyelések és hiedelmek. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 143 pp. #
- OLÁH A. 1986b: „Újhold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza. Zrínyi Kiadó, Budapest, 305 pp.
- OLÁH A. 1987: Békés megyei gyógynövények népi nevei és meghatározása (Tiszaöldvár). *Fragmentum*, pp. 273–280. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_JNSZ_Tiszazugi_Muzeum_1528-2012/?pg=5&layout=s
- ORBÁN B. 1868–1873: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népisme szempontról I–VI. Tettey, Pest, 293 + 162 + 212 + 224 + 248 + 418 pp. (Hasonmás kiadás, 1982, Helikon Könyvkiadó és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők egyesülése, Békéscsaba.)
- ORTUTAY Gy. (szerk.) 1982: *Magyar néprajzi lexikon* 5. Akadémiai Kiadó, Budapest, 644 pp.
- PÁPAI PÁRIZ F. 1764: *Pax Corporis*. [kiadó nélkül] Kolozsvár, 414 pp.
- PESTY F. 1888: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága, Budapest, 447 pp.
- PETHE F. 1805: Pallérozott mezei gazdaság, melyet a magyar mezei gazdaság tökéltesebbítésére a haza természetéhez s a nemzet állapotjához szabva theoretice és practice kidolgozott Kis-szántói Pethe Ferentz. Első darab, Szász Antal, Sopron, 776 pp.
- PÉNTEK J., SZABÓ A. 1985: Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Kriterion, Bukarest, 367 pp.

- PINTÉR I., SZABÓ I., KÓCZIÁN G., GÁL M., SZABÓ L. 1975: Kultúrnövény tájfajták, vad növényfajok és etnobotanikai adatok gyűjtése a Kászon-medencében. *Agrobotanika* 16: 123–137.
- PRISZTER SZ. 1998: Növényneveink. A magyar és tudományos növénynevek szótára. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 547 pp.
- PRISZTER SZ. 2001: Régi magyar növénynevek megjelenése a 16–17. század külföldi növényész-táraiban. *Kitaibelia* 6(1): 25–36.
- RAB J. 1993: Az etnogeobotanika – mint történeti ökológiai segédtudomány (Szakirodalmi áttekintés és gyergyói esettanulmány). In: R. VÁRKONYI Á., KÓSA L. (szerk.) *Európa híres kertje – Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*, Orpheusz Kiadó, Budapest, pp. 252–257.
- RAPAICS R. 1932: A magyarság virágai: a virágkultusz története. Természettudományi Társulat, Budapest, 423 pp. + VIII tábla.
- RAPAICS R. 1940a: A magyar gyümölcs. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 350 pp.
- RAPAICS R. 1940b: Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 303 pp.
- RÁCZ G., RÁCZ-KOTILLA E., SZABÓ L. GY. 1992: Gyógynövényismeret – a fitoterápia alapjai. Sanitas Természetgyógyászati Alapítvány, Budapest, 402 pp.
- S. NAGY A. 1975: Betyárhistóriák. In: NAGY GY. (szerk.): *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 4: 489–495.
- SCHUSTER J. (ed.) 1829: *Pauli Kitaibel Hydrographica Hungariae praemissa auctoris vita*. I–II. Trattner, Pest, 316 + 407 pp.
- SIMONIČ P. (ed.) 2006: *Ethnography of protected areas. Endangered habitats – Endangered cultures*. Župančeva Knjižnica, Ljubljana, 245 pp.
- Soó R., MÁTHÉ I. 1938: A Tiszántúl flórája. *Flora Planitiei Hungariae Transtibiscensis*. – Magyar Flóraművek II. *Flora Regionum Hungariae Criticae* II. – Institutum Botanicum Universitatis Debreceniensis, Debrecen, 192 pp.
- Soós B. id. 2006: Az országos hírű orosházi hetipiac. In: *Erostyák Z. A. (szerk.): Orosháza a történeti források tükrében. Viharsarki hagyományok: A Szántó Kovács János Területi Múzeum füzetei, Orosháza*, pp. 21–172. #
- Soós I. (szerk.) 1988: *Skolka András: Orosháza topográfiai leírása 1815. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 11., Békéscsaba, pp. 145–172. #
- Sós J. 1965: A népi gyógyítás emlékei. In: NAGY GY. (szerk.) *Orosháza néprajza*. [kiadó nélkül], Orosháza, pp. 589–601. #
- SRAMKÓ G., BARTHA L., SALLAINÉ KAPOCSI J., PODANI J., MOLNÁR V. A. 2012: A csorvási hérics filogenetikai helyzetének molekuláris és morfológiai vizsgálata. *Kitaibelia* 17(1): 55.
- STERBETZ I. 1965: Az 1939–43 évi alföldi belvizek hatása Nagyszénás gerinces állatvilágára. *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1963–64*, pp. 451–463. #
- STERBETZ I. 1975: *A természet szolgálatában*. Natura, Budapest, 277 pp. #
- SZABÓ F. 1963: Adatok a sóprűcirk néprajzához Orosháza környékéről. *Néprajzi Dolgozatok* 10. Szeged, 15 pp. #
- SZABÓ F. 1965: A belterület története. In: NAGY GY. (szerk.) *Orosháza néprajza*, pp. 25–61.
- SZABÓ F. 1985: A külterületi közigazgatás kiépítése Orosházán az első világháborúig. In: TÓTH J. (szerk.) *Az orosházi tanyavilág átalakulása. Tanulmánykötet*. pp. 67–92. Orosháza Város Tanácsa, Orosháza.
- SZABÓ I. 1969: Pusztuló maradványnövényünk – a volgamenti hérics – védelmében. *Búvár* 14(3): 178–180.
- SZABÓ I. 1975: A Pusztta talaja. In: NAGY GY. (szerk.) *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 4., Békéscsaba, pp. 17–25. #

- SZABÓ I. 2013: Kitaibel Pál feljegyzései útinaplóiban a szőlőre vonatkozóan. In: MUSKOVCS A. A. (szerk.) Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom: borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról. Agroinform Kiadó, Budapest, pp. 186–189.
- SZABÓ I., GRYNÆUS T., SZABÓ L. GY. 2000: Etnobotanika szerepe az agrobiodiverzitás feltárásában. In: GYULAI F. (szerk.) Az agrobiodiverzitás megőrzése és hasznosítása. Szimpózium Jánossy Andor emlékére. Előadások és poszterek, [oldalszámolás nélkül], 7 pp. [kiadó nélkül], Budapest – Tápíószele.
- SZABÓ L. GY. 2016: Népi (gyógy)növényismeret magyar kutatói. Kaleidoscope. Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat. 7(13): 457–515.
<https://doi.org/10.17107/KH.2016.13.457-515>
- SZABÓ T. A., PÉNTEK J. 1976: Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. Kriterion, Bukarest, 254 pp.
- SZABÓ T. A. 2006: Ethnobotanical diversity. A concept for integrated protection of endangered habitats and cultures. In: SIMONIČ P. (ed.) Ethnography of protected areas. Endangered habitats – Endangered cultures. Županjeva Knjižnica, Ljubljana, pp. 85–99.
- SZÁNTÓ I. 1960: Egy dunántúli falu: Alsópáhok története. Tankönyvkiadó, Budapest, 310 pp.
- SZENTI T. 1975: Idős Greguss Máté, az úttörő. In: NAGY GY. (szerk.) Parasztlelet a Vásárhelyi-pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 4., Békéscsaba, pp. 529–535 #
- SZENTI T. 1979: A tanya: Hagományos és átalakuló paraszti élet a Hódmezővásárhely-kopáncsi tanyavilágban. Gondolat, Budapest, 274 pp. #
- SZENTI T. 1985a: Adatok az orosházi tanyák gazdasági helyzetéről a XIX. század első feléből. In: TÓTH J. (szerk.) Az orosházi tanyavilág átalakulása. Tanulmánykötet. Orosháza Város Tanácsa, Orosháza, pp. 41–66. #
- SZENTI T. 1985b: Tanyai istállók Hódmezővásárhelyen. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85 (1. kötet): 109–141. #
- SZENTI T. 2000: Betyártörténetek. Mondák és dalok. Betyárvilág a Dél-Alföldön III. rész. Mayer Nyomda, Budapest, 195 pp.
- SZENTI T. 2003: Tanyai kertek. In: ÁRVA L. (szerk.) Vásárhelyi emlékeim. Hódmezővásárhelyi Megyei Jogú Város Önkormányzata, Hódmezővásárhely, p. 161. #
- SZENTI T. 2019: Rekviem a hódmezővásárhelyi tanyákért, I-III. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 244 + 188 + 304 pp. #
- TESSEDIK S. 1784: Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte; nebst einem Pläne von einem regulirten Dorfe. 1784. Pest. Magyarul gróf Széchenyi Ferencz költségén ford. Kónyi János. Pécs, 1786
- TIMÁR L., BAGI I., CSATHÓ A. I. 2014. Népies növénynevek a Tiszamentéről. Kitaibelia 19(1): 156–172.
- TÓTH J. (szerk.) 1985: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Tanulmánykötet. Orosháza Város Tanácsa, Orosháza, 573 pp. #
- TÓTH T. 2003: Újabb adatok a Dél-Tiszántúl flórájának ismeretéhez. A pusztá 20: 135–169.
- VERES J. 1886: Orosháza – történeti és statisztikai adatok alapján. Veres L. Könyvnyomda, Orosháza, 294 pp.
- VESELSZKI A. 1798: A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagyis fűszeres könyv. Trattner Mátyás, Pest, 460 számozott oldal + 60 oldalnyi mutató
- VIRÓK V. 2006: A Békés–Csanádi hát flórájának kutatása Kitaibeltől napjainkig. A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve 8: 77–87.
- VÖRÖS É. 2008: A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen, 500 pp.
- VUKOV A. 2016: Népi gyógyászati adatok a Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattárában I. A Móra Ferenc Múzeum évkönyvei. Új folyam 3: 281–291.

- WAGNER J. 1903: Magyarország virágos növényei. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 310 pp.
- WILSON E. O. 1992: The diversity of life. Penguin Books, London, 406 pp.
- WOLKINGER F. 1997: Ökologie – die Lehre von der Struktur und Funktion der Natur. In: KOLB A., ESTERBAUER R., RUCKENBAUER H. W. (eds): Ökonomie, Ökologie, Ethik. Vom Wissen zum richtigen Handeln. S. Tyrolia-Verlag, Innsbruck–Wien, pp. 118–128.
- ZILÁHI L. 1975: Egy paraszti szőlőhegy szervezete és működése a XIX. században – A Rosti-szőlőhegy hegyládájának iratai alapján. Békési Élet 10(2): 331–345. #

Világháló oldalak:

- http1 – <https://meszotar.hu/> – Tudományos és Köznyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótára. Magyarország legnagyobb ingyenes internetes értelmező szótára. (hozzáférés: 2023.10.05.)
- http2 – <https://uesz.nytud.hu/index.html> – Új magyar etimológiai szótár (hozzáférés: 2023.10.02.)
- http3 – <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/b-F1794/bazsarozsa-F1851/> – Magyar etimológiai szótár (hozzáférés: 2023.10.02.)
- http4 – <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/s-F3B58/savanyu-F3BAC/> – Magyar etimológiai szótár (hozzáférés: 2023.10.02.)
- http5 – https://raolvasasok.boszorkanykorok.hu/irodalom_rovidites.html?irodalomId=75 – ILYEFALVI E. (szerk.): A magyar ráolvasások digitális adatbázisa. (hozzáférés: 2023.10.05.)

**Elektronikus melléklet
Electronic supplement**

Adattár
Data

The significance of ethnographic collections in the research of traditional plant and landscape knowledge in Orosháza (SE Hungary) and its surroundings

I. L. SZABÓ

Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Georgikon Campus,
H-8360 Keszthely, Festetics út 7, Hungary; kalmos@t-online.hu

Accepted: 13 March 2023

Key words: agrobotany, Békés County, ethnobotany, ethnoecology, homestead country, Tiszántúl region.

In addition to perpetuating the traditional peasant life and farming of the Orosháza and Hódmezővásárhely countryside (Great Hungarian Plain, SE Hungary), ethnographic collections often cover, to a greater or lesser extent, ethnobotanical knowledge, even if they are not aimed at it. The present review refers also to the domestic history of ethnobotany, the connection of ecology to the natural and social sciences, as well as the changes in the landscape, vegetation and population history that affected the investigated site of folklore research in the 1950s and 1970s. We assumed that the results of these ethnographic collections are suitable for processing from the point of view of applied botany and natural geography. Although these surveys often contain only botanical words and groups of words (the least technical terms), but not illustrations, detailed descriptions, or characterizations, a lot can still be learned from them about the local people's knowledge related to plants. The studies were systematically surveyed to extract information on plant taxonomy, plant communities and stands, use of plants and soil, plant-derived products, objects and tools of plant origin, farm working, procedures, places, names and habits. The results are supported by the author's own personal observations and experiences. Due to the nature of topic, studies on food, feed, folk medicine, trade, beekeeping, small crafts, and land use are very rich in words related to plants. This survey is based on 130 publications cited and a number of other works referenced. The resulting extensive database which is available as electronic supplement, contains 438 items collected from 49 ethnographic and local history works in a botanically appropriate structure and content. 301 plant names considered as indexed keywords belong to raw materials, crops, tools, habitats, cultivars, varieties and other groups. The result of the thorough ethnographic interview and descriptive research methods of the cited researchers is the relatively rich dataset on traditional knowledge of nature, but botanical aspect is of a secondary nature, i.e. not targeted by the authors, prevailed in the examined works. For us, they have the limitations of cognition, but they still fill knowledge gaps and are valuable for the exploration and preservation of Hungarian folk plant knowledge. The botanical data in the studies examined faithfully reflect the everyday practice of the 1950s and 1970s. In some cases, these practices follow centuries-old traditions.

The fluctuating change, boom and decline of the culture has left a deep mark on the development of the natural steppe, i.e., the strong historical deterioration of the natural landscape belonging to the settlements and surroundings. With the repopulation of the countryside by an ethnic group of Transdanubian origin in 1744, the development took a new direction, driven by river regulation, drainage, grazing animal husbandry, changes in the agricultural and hor-

gricultural practices, economic structure, trade, and population. In addition, the peculiarities attributable to adaptive family farming, which referred primarily to the diverse environmental conditions, prevailed and then subsided until the recent radical change in the farming system and lifestyle of the population.

Citation: Szabó I. L. 2023: The significance of ethnographic collections in the research of traditional plant and landscape knowledge in Orosháza (SE Hungary) and its surroundings. *Bot. Közlem.* 110(2): 191–226. (in Hungarian with English abstract) DOI: 10.17716/BotKozlem.2023.110.2.191